

Lengyel László

Az interjút készítette: Tímár Lajos
Szerkesztette: Kádár Judit
Debrecen, 2013-2014.

Család

Nagyszülők

Édesanyánk szülei Háromszék megyében éltek, édesanyánk székely volt, édesapám pedig szatmárnémeti családban született. Háromszék megyében van Homoródszentlászló és még két kisebb falu, ott volt nagyapánk lelkipásztor, azt a három falut látta el. Vasárnap megtartotta egyik helyen az istentiszteletet délelőtt, azután a hegyen keresztül átment a másik helyre, ott is elvégezte a szolgálatot, majd mikor onnan jött hazafelé, és nagymama meglátta, hogy megjelent a hegytetőn, akkor főzte be az ebédhez a tésztát a levesbe, hogy mire onnan hazajön, meglegyen a vasárnapi ebéd. Aztán a harmadik helyre már délután ment. Nagyapánk nagyon okos ember és jó sportoló volt rúdugrásban az 1900-as évek kezdetén. Németországban is tanult – ha jól tudom, Halléban, az egyetemen –, pedig abban az időben még nem nagyon volt olyan, hogy kiugrunk külföldre, és egy félévet vagy egy évet ott töltünk. Nagy tudású lelkész volt ő, de a Jóisten úgy rendelte, hogy végül nem valami magasabb helyen, hanem ebben a három kis székely faluban végezte a lelkipásztori szolgálatát szinte egész életén keresztül.

Szokásban volt, hogy amikor esküvő volt a faluban, akkor ő a fiatal párt mindig egy süldő malaccal ajándékozta meg. Biztosan volt kötelessége a pappal szemben a családnak is – ilyenkor ez természetes –, de nagyapám úgy érezte, hogy a házasodó fiatalokon ő így tud segíteni. A fiatal pár számított is rá, hogy majd a lelkipásztor ad nekik egy szép süldő malacot, azzal is segíti az útba indulásukat.

Nagyapánk gazdálkodott is, talán rá is volt utalva a család, mert három gyereket neveltek, tanítottak. Édesanyánk tanárnő volt, a testvére, Pali bátyánk is tanár volt Nagyenyeden, Béla bátyám, a keresztapánk pedig ügyvéd lett Marosvásárhelyen. A román időkben – még később a Ceausescu-időben is – bizony annyira le volt zárva a

határ, hogy amikor nagymama 1952 körül meghalt, édesanyám, illetve a családból senki nem tudott hazamenni még a temetésére sem, mert egyszerűen olyan sok időbe került volna engedélyt szerezni, hogy addigra már régen el is temették nagymamát. Emlékszem, édesanyám hogy sírdogált, mert tudta, hogy most délután temetik nagymamánkat, és nem mehet el még a temetésére sem.

Nagyapa 96 évet élt. Ha jött Magyarországra, akkor – azon kívül, hogy édesanyámékat, vagyis minket jött látogatni – Miskolcon, Bátaszéken, Budapesten és Győrben is fölkereste a rokonokat, mert annyira rokonszerető volt, hogy mindenkivel tartotta a kapcsolatot. Ő volt, aki egybetartotta a családot, a közeli és távolabbi rokonokat, akiket mi már nem is nagyon ismertünk. Kicsit számon is kért minket ezért. Mondta, hogy most ő megy Bátaszékre, mikor itt volt. Kihez is? – „Hát nem tudjátok, hogy ez az anyátok második unokatestvérének a gyerekének a fia?” Úristen, mondom, hát mi hatan vagyunk testvérek, örülünk, ha az unokatestvéreinket látjuk! – de nagyapa ezeket mind számon tartotta és meglátogatta.

Sárospatakon is volt tanársegéd, még Újszászy Kálmán¹ bácsit is tanította, az ő barátságuk meg is maradt. Én több évben is felvittem nagyapát Sárospatakra, elmentünk Újszászy Kálmán bácsiékhoz. Ott van a ház ma is, ott van a diófa, ami alá ő a tanítványaival mindig a kertbe kiült. És micsoda szép órákat töltött nagyapa Újszászy Kálmán bácsiékka! – időben és térben ilyen nagy távolságból is tartották a barátságot.

Az édesapánk-féle ág szatmárnémeti család volt. Nagyapánk asztalosmester volt, ötvenvalahány évet élt, aránylag fiatalon meghalt, és nagyon hamar meghalt az édesapánk édesanyja is. Középosztálybeli polgári család voltak ők Szatmáron, nagyapámnak jó asztalosműhelye volt, és voltak segédei is. Négy lánytestvére volt édesapánknak, és ő volt az egyetlen fiú. A lánytestvérek nagyon szerették, édesapám is őket, ez nagyon szép dolog volt. A lányok közül keresztanyám az első, őt Ilonának hívták, tanárnő lett. A második Manyi néném, ő is tanító lett, Bazsa néni pedig könyvelő. A legfiatalabb testvérük, Irénke nénénk állt szinte legközelebb édesapánk szívéhez.

Szülők

Édesanyánk Kolozsváron járt egyetemre – földrajz-biológia szakot végzett –, és ott is tanított talán egy évet, édesapánk pedig teológus volt, majd Temesvárra került segédlelkésznek. Ott ismerkedtek ők meg 1937 körül. Édesanyánk székely volt, és ő valóban a székely emberek nagyon jó tulajdonságait örökölte: nagyon szolid lélek volt, fáradhatatlan, csendes, mindenkin segített. Ahogy valaki írta egy temetési beszédben: „kicsi házban nagy lélek lakott”, édesanyánk sem volt alkatilag egy megtermett ember, valóban „egy kicsi háza” volt az Úristennek, de nagyon nagy és nagyon szép lélek lakott benne.

Édesapám mindig hazaszerető, a nemzetét, a népét szerető ember volt. Annyira, hogy ők részt vettek valamilyen merényletben a románok ellen azokban az időkben, amikor jött a visszacsatolás. Azt egy kicsit ők siettették volna, úgyhogy akkor öt tizenvalahány társával – mind lelkészek voltak – kiutasították Romániából.² Ennek a részleteit pontosan nem tudom, de én azért születtem Budapesten 1940-ben, mert édesapánk a társaival akkor letartóztatásban volt, és édesanyám átkérte magát mint tanárnő Budapestre. Akkor már ő engem egész közelesen várt, és 1940. május 8-án meg is születtem Budapesten, de csak néhány hétig, hónapig lehetett ott ez a kis család, mert aztán kiengedték édesapámékat, és akkor nagy örömmel visszaköltöztek Erdélybe. Édesapám néhány hónapig Szatmárnémetiben volt segédlelkész, de nem sokkal később onnan kihelyezték Tamásváraljára.³ Ez Ugocsa megye; ahogy megyünk fel Máramarossziget felé, ott kell lemenni Halmi irányában, és ott, Szatmárnémeti mellett van ez a kis település

Azon kívül, hogy lekipásztor volt, édesapám előadóművész is volt, a szatmári Lánchos Templomban⁴ neki önálló előadóstjei voltak. Olyan csodálatos verseket ismert és tudott előadni, hogy az valami káprázatos volt; később mint gyermekek, mi is hallgattuk.

Mint a szent család Heródes haragja elől

Én voltam az első gyermek '40-ben, utánam megszületett '41-ben az öcsém – ő még úgy van bekönyvelve, hogy Szatmárnémetiben született –, őután még egy fiú '42-

ben, és még egy kislány '1944-ben, a húgom, Réka, aki Tamásváralján született, 1944. február 24-én, Mátyás napján.

Édesapánk nagyon kiállt a magyarság mellett. Tamásváralján; abban a kis faluban ő parókiát épített, utána templomot épített, tornyot épített.⁵ Nagyon szegény emberek laktak ott, mindenki szegény volt, és ő nekik munkát, munkahelyeket teremtett. Hogy a fából meg tudjanak élni, Halmiban csinált egy fatelepet, még Irénke nénit, a legkisebb húgát is alkalmazta ott, azon kívül málnát termeltetett az asszonyokkal, hogy abból is tudjanak egy kicsit hozzátenni a megélhetésükhöz. A románok nem vették ezt nagyon jó szívvel.

Egyszer bál volt a faluban, és valamikor a bál közepén egy részeg román csendőr lóháton behajtott a bálterembe egy pisztollyal a kezében, és ott lövöldözött. Volt, aki kiugrott az ablakon, de megmozdulni sem mertek sokan, nem tudták, hogy mit csináljanak. A bálterem ott volt szinte szemben a parókiával, és akkor átszaladtak édesapámért, hogy jöjjön már. Ő gyorsan átment, fogta a csendőrt, levette a lóról, és egy kicsit megrendszabályozta. Másnap talán a csendőrkapitány még át is ment megköszönni, mert az olyan részeg volt, hogy nagyobb baj is történhetett volna belőle. Ez csak egy történet a sok közül, de az biztos, hogy édesapám nagyon erős akaratú és valóban nem a félelem embere volt.

Na, de a román hatalom nem felejtette el, hogy egy magyar pap egy román csendőrt levett a lóról; úgy vették, hogy ő ezzel szinte az egész Romániát megalázta. Ennek aztán az lett a következménye, hogy amikor eljött '44, akkor nekünk onnan menekülni kellett. 1944 novemberében menekültünk el a falunak – a reformátusoknak meg mindenkinek – a nagy sírása-rívása közben, mert hát nagyon-nagyon sok jót tett velük édesapánk. Édesanyánk összepakolta a plédeket, egy-két dunyhát, egy kis bödönbe zsírt tett meg kenyeret... és úgy indultunk el egy ekhós szekérral – amire ponyvát tettek meg egy-két szőnyegfélét is, hogy védjen az esőtől –, mint a szent család Heródes haragja elől. Hogy hová, merre, azt nem is nagyon tudták, csak menekülni kellett. Négy kisgyerek volt: én négyéves, a kisebbek kettő és egyévesek, a húgom meg féléves volt.

Mi gazdagok voltunk Tamásváralján. Volt egy három-négyszobás parókia, az egyik szoba édesapámnak úgy volt berendezve, hogy plafonig könyvekkel volt tele az összes fal, és gyönyörű bőrgarnitúra volt benne. Csodálatosan szép szobája volt, és a többieké is nagyon gazdagon volt berendezve. Mikor elmenekültünk, az oroszok már jöttek is. Elmondták később a falusiak, hogy azok aztán a bőrgarnitúráról rögtön késsel levágták a bőrt, kiszórták a könyveket az udvarra, a disznók turkáltak ott az értékes könyvekben. A falusiak pedig, amit tudtak, vitték. Voltak, akik azért vitték el, hogy náluk esetleg biztonságban legyen, hogy ha esetleg mégis visszatérnénk, akkor ők azt vissza tudják majd adni a tiszteletes úréknak. Aztán volt olyan is, hogy ami a keze ügyébe került, azt vitte magával. De nekünk ez már oly mindegy volt, mert onnan el kellett menekülni, és úgysem tudtuk volna ezeket magunkkal vinni.

Elindultunk – már utólag a térképen néztem meg – Tamásváraljától északnyugat felé, és úgy jutottunk el a nagyszőlősi állomáshoz. Ott aztán a két halál fáradt lovat gyorsan kifogták a szekér elől, adtak helyette két másik lovat, azzal mentünk tovább. El is neveztük, az volt a neve az egyiknek, hogy Kántor, az egy sötétebb színű ló volt, és Szedres volt a másik, az meg egy szürkébb. Mentünk egészen Tizsakerecsenyig, ahol aztán megálltunk.

Tizsakerecseny

„Hát ne tessenek továbbmenni!”

Ha Vásárosnaménynál átmegyünk a hídon, a főbb út Beregsurány felé vezet – ez ki is megy az országból, az oroszok is ott jöttek be –, a másik jobbra megy Jánd meg Tarpa felé, és balra vezetett a mi utunk, Tizsaszalka, Tiszavid, Tiszaadony, Tizsakerecseny, Mátyus és Lónya felé. Lónya zsákfalu, mert ott nincs tovább, ott az ukrán határ van meg a Tisza. Ahogy a határ és a Tisza találkozik, ott van Lónya. Mi előtte két faluval, Tizsakerecsenybe érkeztünk, ez 1944. november 24-én volt vagy 27-én. Ott aztán nem volt se villany abban az időben, se út, semmi nem volt. A falu központjában volt a községháza meg a posta, ott megálltunk. Mi édesanyánkkal leszálltunk a szekérről, a négy kisgyermek. Ott voltak egynéhányan férfiak is, persze néhányan csak, mert Kerecsenyből is a 18 és 50 közötti férfiakat elvitték az oroszok „málenkij robotra” – úgy mentek el szinte egy szál ruhában meg egy kis

elemózsiával, mert azt hitték, hogy ez csak egy kis közmunka lesz. Hát tudjuk, mi lett a sorsuk: alig néhány jött belőlük vissza, pedig 198 férfit vittek el csak Kerecsenyből. Utána aztán özvegyasszonyok utcája lett a faluban, mert egyszerűen nem jöttek vissza a férfiak, odamaradtak.

Édesapánk szóba elegyedett az emberekkel, elmondta, hogy menekülünk, és hogy ő református lelkész. Na, de hova megyünk, kérdezték – hát nem tudjuk, majd a Jóisten megsegít, valahol megállunk. Akkor a falusiak elmesélték, hogy az ő papjuk – Váci Pálnak hívták, soha nem találkoztunk később sem vele – elmenekült már hetekkel azelőtt valahová a Dunántúlra. „Hát ne tessenek továbbmenni!” – mondták, mert jó lenne, ha maradnánk, és itt lenne édesapánk lelkész. Üres a parókia, ott meghúzódhatnánk... és így megtörtént a lelkészválasztás a téren, ott az őszi sárban. Örültünk, hogy nem kell továbbmenni. Persze volt ennek egy hivatalosabb része is a következő napokban, mikor a település vezetői, a presbitérium, a gondnok ezt megbeszélték, hogy nincs semmi akadálya, ők befogadnak bennünket.

Arra még emlékszem, hogy bementünk az üres parókiára – nem volt ott se bútor, se semmi –, ott aludtunk, és majd másnap reggel, mikor felébredtünk, gyerekek, kicsik mentünk az ablakhoz. Volt valami lugas ott elvezetve, és ahogy kinéztünk, a csatorna alatt találtunk egy fürt szőlőt. Szóltunk édesapánknak, ő levette a fürt szőlőt, szétosztotta köztünk. Így kezdődött Tiszakerecsenyben a mi további életünk.

Nagyon nagy szegénység volt a faluban, de aztán ott később nagyon jó kis gyülekezet lett, a gyülekezeti élet is beindult szépen. Nem volt nagy papi fizetés, mert igencsak kicsi volt a gyülekezet, de azért ha szegényesen is, megéltünk. Mindenki szegény volt különben a háború után, ezért nem is illett volna, hogy a papi család olyan nagy gazdagságban éljen. Na, hát nem is éltünk abban, de átéltük, túléltek, a Jóisten megsegített. Nagyon sok rendes ember volt Kerecsenyben. Lehet, hogy máshol is szokás volt, hogy a papi családnak vittek valami kis ajándékot, de mi hatan voltunk gyerekek, nagy volt a család, és ezért még inkább jó szívvvel voltak hozzánk az emberek. Gyümölcsöt, kóstolót, mindent hoztak, és ezzel tudták segíteni a mi kis életünket.

Kerecsenyben egyházi föld nem volt, csak a parókiának volt egy nagyobb kertje, a templomkert, parókiakert. Édesapánk ott gyümölcsfát ültetett, azon kívül kukoricát meg burgonyát a mindennapi szükséglethez. Édesanyánk dolgozott a kertben – nem tanított, mert hat gyereke volt –, és mivel székeley asszony volt, ő nagyon sok mindent kibírt. Néha a faluból jöttek lányok, ők segítettek, de a mi családnk is dolgozott. Az a két ló, amit még Nagyszőlősen átfogtak nekünk, megmaradt – mi még gyerekként azokat befogtuk meg etettük, meg szerettük –, bár gazdálkodni nem gazdálkodtunk velük. Volt tehenünk is egy vagy kettő; az egyik nagyon jó volt, mert az húsz liter tejet is adott egy nap, édesanyánk fejte. És neveltünk sertést, mert hát a hús is kellett.

Én már teológus voltam, és emlékszem, otthon voltam télen – akkor már édesapánk nem élt –, és egy reggel édesanyám bekopogott, hogy ébredjek már fel, van egy kis baj. Hát kiugrok az ágyból. Mutatja az arcát, ami nagyon-nagyon vérzett, meg a karja is el volt hajolva teljesen, el volt törve. Mondja, vitte ki a moslékot a disznónak, és egy kis hó esett, alatta meg jeges volt a föld, és kicsúszott alóla a lába, ahogy vitte a vödört. Úgy kellett aztán Mátészalkára bevinni a kórházba. Nem is tudom, hogyan jutottunk be, de ez reggel történt, és estefelé én még ott voltam vele a kórház folyosóján.

De hát a sertést kellett nevelni, és ennek a fő részét édesanyám végezte. Azon kívül ott volt a sok baromfi, hogy legyen tojás. A vasárnapi ebédnél nyolcan ültünk egy asztalhoz, és édesanyám a csirkét úgy osztotta el, ahogy Arany János írja a Családi körben, hogy megvolt kinek mit. Édesapánknak a fő részt, a másoknak az egyik combját, a harmadik a szárnyát... csodálatosan el tudta osztani. Édesanyámnak mindig az a csontos része jutott, de hát ezt tudtuk, hogy neki az úgy is jó, csak a családnak legyen. Bizony az életünk, nagyon-nagyon egyszerű körülmények között folyt. Az biztos, hogy kenyérért is be kellett állni már reggel öt órakor a sorba, mert úgy hozták ki teherautóval a kenyeret Naményből. Ott álltunk gyerekként két-három órát is, míg kijött a teherautó, és nem is a boltból sokszor, hanem arról adták le, és úgy fizettük ki a kenyeret. És örültünk, hogyha a kenyérünk, az a kis mindennapi megvolt.

Említettem, hogy édesapánknak volt négy nőtestvére Szatmárnémetiben – keresztanyám Hosszúmezőn tanított, az ott van Szatmár mellett, Manyi néni pedig

Ákoson egy időben, de elvették a házukat, mert nagypapa hiába asztalos volt, nekik volt vagy öt házuk Szatmáron. Nem voltak nagyon gazdagok, de volt öt gyerekük, és mindenkinek volt egy háza. Viszont az, hogy édesapánk átjött a családjával, nekik olyan vonzerő volt – vagy menekülési lehetőség inkább –, hogy aztán '47 körül átjött Illus néni, a keresztanyám meg Bazsa néni, még az utolsó időkben, hogy át lehetett jönni.⁶ Elmondták, hogyan jöttek: bújva a határon. Hogy a Jóisten mennyire velük volt, arról elmesélte az egyik kis nagynéném, hogy ott mentek el a katonák, ahol ők megbújtak valami bokor mögött keresztanyámmal ketten. Már túl is mentek rajtuk, mikor visszafordult az egyik katona – százat vert a pulzusuk az ijedtségtől –, de aztán csak továbbmentek. Édesapánk nagyon testvérszerető ember volt, és ők itt érezték magukat valamennyire biztonságban, attól függetlenül, hogy aztán itt a Rákosi-rendszer kitört.

A legfiatalabb testvér, Irénke néni is átjött ide, nekik Viktor bátyámmal akkor még csak egy gyerekük volt, Enikő. Nem volt hova jöjjenek, de gondolták, majd a Jóisten meg édesapánk valahogy gondoskodik róluk. Enikőnek éppen valami fertőző betegsége volt, és édesapám nagy hitét és túl nagy szívét mutatja, hogy ő ezt a fertőző gyerekekkel átjött családot oda Kerecsenyre, a parókiára befogadta. Volt egy kisháló, azt adta oda Irénke néninek, Viktor bátyámnak meg Enikőnek, és nem félt attól, hogy minket is elfertőz a másik. Annyira szerette a testvérét és bízott a Jóistenben, hogy azt mondta, úgysem lehet semmi baj, mert a Jóisten úgyis megőriz bennünket. Emlékszem, ahogy mentünk a tornácon, az ablakon keresztül kopogtunk be, és Enikőt úgy láthattuk csak, az unokatestvérünket, mert szigorúan elzárták, még valami jelet is tettek oda, hogy fertőző beteg. Ők Mátészalkán telepedtek le aztán, ott volt Viktor bátyám mérnök a vízügynél.

Hitből és lekvárból

A kerecsenyi templom elég megviselt állapotban volt, és nem volt tornya. Édesapám a fejébe vette már '45-ben, hogy tornyot kell építeni. Na most, erre mondhatta valaki, hogy vajon ez a legfontosabb-e – hát mindenki szegény, itt volt a háború, itt vannak az özvegyasszonyok... –, de ő csak hajtogatta, hogy ez nagyon fontos lenne. Persze ezt meg kellett beszélni, azért van a presbitérium, hogy megbeszéljék a dolgokat. A

presbiterek fel is tették a kérdést, hogy „Na, de hát, tiszteletes úr, miből?” Azt válaszolta nekik, hogy hitből. Erre nem tudtak mit válaszolni.

Pénzt nem tudtak adni, de elkezdtek összeadakozni a sonkától a fél disznón keresztül, amit csak lehetett, a babot, lekvárt... és akkor ezért tudtak venni téglát. Mátészalkán volt téglagyár, ott egyszerűen lehetett az élelmiszerért kapni téglát vagy más építőanyagot. És valóban így történt, édesapám vett húszezer darab téglát a mátészalkai téglagyárból, és ezt ők leszállítottak Aranyosapátiba. Csakhogy az a Tisza túlsó partján van. Ott lerakták a húszezer darab téglát az állomáshoz, és onnan le kellett hozni a Tisza túlsó partjára. Az megvan vagy két kilométer, de nem volt még komp sem, csónakban kellett áthozni a húszezer darab téglát. És a hívek, a férfiak mindezt vállalták, és a túlsó parton a csónakból kézzel-kézre feladogatták a szekerekre, úgy vitték be Kerecsenybe, és abból épült fel a torony. Persze nemcsak téglát kellett, hanem kellett még cement is, meg kellett mészt meg majd később faépítőanyagok... és mindezt így, csónakban átszállítva, a háború után otthonmaradókkal meg tudta csinálni.

1946 augusztusában már állt a torony Kerecsenyben. A tető is rajta volt, és három harang volt a toronyban. Jött ki az esperes felszentelni. Csakugyan felépült, egyrészt hitből, másrészt meg – akik viccelni akartak, úgy mondták – lekvárból. Mert Kerecsenyben nagyon sok szilva volt, és mikor főzték a szilvalekvárt, azt el tudták adni, és abból épült fel a torony. Gyerekkorunkban sokat harangoztunk, mert hát a gyerekek ez nagy mulatság. Valóban csodálatos módon és valóban hitből épült a torony, mert ha valaki mondjuk házat akar építeni, ahhoz is kell téglát meg cement, de kell hogy legyen egy eszme is, egy gondolat. És ott valóban a külső építés is megvolt, és a belső építés is megtörtént az evangelizációkkal, úgyhogy mindebben nagyon jó, kiemelkedő volt Tiszakerecseny.

Ébredési mozgalom Tiszakerecsenyben

Akkor volt egy országos ébredési mozgalom⁷, és Kerecsenyben már '49-ben evangelizációk voltak; jöttek és hirdették az igét, és örömmel fogadták az emberek. Volt a világháború, utána az elhurcolások, a nagy szegénység, özvegység... valóban fel volt szántva az embereknek a szíve meg az élete, meg a sorsa. És ebbe a

felszántott, feltört ugarba valóban belevetette az Úristen az Ige magját, és ez valóban ott kikelt és növekedésnek indult. Tizsakerecseny olyan ébredési központ volt azon a részen, ahová aztán minden igehirdető jött evangelizálni, aki csak számított. Szikszay Béni⁸ bácsi, Vajda Mariska néni⁹, Borbély Béla¹⁰ bácsi jött, aztán jöttek gyermekmunkával foglalkozó misszionáriusnők, angolok, például Ms Friesen¹¹. Én arra emlékszem, hogy – akkor mi kisgyerekek voltunk – az iskolában összegyűjtöttek bennünket, gyönyörű színes képeket hoztak, és úgy mutatták be a bibliai történeteket, mi pedig gyermekszívvel, örömmel fogadtuk, és gyönyörű énekeket tanítottak nekünk, amiket azóta is tudunk.

Ebből aztán édesapánknak nagyon sok baja lett. Mikor kitört ez az evangelizációs láz, Baráth Gusztávénak, akik Vásárosnaményban voltak állami egyházügyi megfigyelők¹², jelentették – ezek a jelentések azóta előkerültek –, hogy Tizsakerecsenyben nagy tömeg gyűlik össze minden este, tele van a templom. Édesapámat ezért aztán nagyon sokszor behívták meg egyáltalán, figyelték, jelentették ezeket a dolgokat. Abban az időben volt képük beülni egy-egy templomba is. Nem volt még modern hangfelvevő készülékük, hanem írták, hogy mit prédikál a lelkész és mi az, amibe bele lehet kötni, hogy a rendszer ellen bujtogat, pedig csak az Igét hirdette, bár ha az odavonatkozott, akkor azt is elmondta – már aki el merte mondani. Sok üldözés, meghurcolás érte akkor édesapámat, bizony be is vitték Vásárosnaményba, nem is egyszer, és olyan is volt, hogy bent tartották a rendőrségen. Volt, hogy szombaton vitték be kihallgatásra. Mikor jött a vasárnap reggel – mert egész éjszaka ott tartották –, mondta, hogy haza kell mennie Kerecsenybe, mert vasárnap van, harangoznak, és neki ott kell lenni a templomban. Mondták, hogy arról szó sem lehet, majd ők mondják meg, hogy mikor megy. Na, de Kerecsenyben botrány lesz – mondta édesapám –, hogy nincs istentisztelet, mert elvitték a papjukat. Végül aztán csak engedtek, de hát nem lehetett olyan könnyen hazajutni. Szerencsére egy tejszállító kocsira fel tudott kéredzkedni – minden reggel jött ki Naményból egész Lónyáig a tejszállító kocsi –, és az hozta haza, még éppen időben.

Nagyon-nagyon sok meghurcoltatás érte édesapámat. Felemlegették, hogy bezzeg Mátyusban vagy Tizszasalkán nem történt semmi, itt meg folyik az evangelizáció, meg egyáltalán, vasárnaponként mindig tele van a templom. Akkoriban ez bűn volt.

Ha nem csinált volna semmit, talán megúsza volna, és mi is vele együtt megúsztuk volna a dolgokat, de édesapám, édesanyám ezzel a nagy krisztusi hűséggel, alázattal, szeretettel végezték a munkát.

Az biztos, hogy Kerecsenyben nagyon nagy ébredés volt, és nemcsak a magyarok, hanem a cigányok is felébredtek ebben a lelki ébredésben. Az csodálatos volt, hogy mikor cigányok valami olyat hallottak az Igében, hogy valami jó volt, valaki meggyógyult, vagy lecsendesedett a tenger, hát azok tapsoltak, énekeltek, táncoltak, mindent csináltak. Ha meg arról szólt az ige, hogy Jézus szenvedett meg meghalt értünk, azok megsiratták. Ellentétben a magyarokkal, mert nálunk olyan óriási nagy különbség nincs a nagypéntek és a húsvét között. Mi közép-európaiak vagyunk, a mentalitásunk is olyan, hogy jó, hát nagypénteken egy kicsit esetleg szomorkodunk, de húsvétkor se olyan nagyon repesünk, örvendünk, hogy feltámadt Krisztus. Arról nem beszélve, hogy a cigányok nagyon szeretnek énekelni, úgyhogy amilyen szépen énekeltek Kerecsenyben is a cigányok, hát azt elmondani se lehet.

A cigány, az nem kitartó, ha királynak választanák, három nap múlva otthagyná a trónt, mert annyira nem bírja a kötöttséget. Azt gondolnánk, hogy a hitben sem kitartók. Én már itt voltam Kerekestelepen, amikor jött Kerecsenyből egy autóbuzsnyi kiránduló, és majdnem ötven évvel az után, hogy én eljöttem onnan, ott volt köztük Sári, Csicsák Pityu meg még egy harmadik is, cigányok. Nagyon örültünk – én is nekik, meg ők is nekem –, hogy még találkozhattunk, és hogy ők megmaradtak a hitben, amit akkor a Jóisten a mi szüleink által adott nekik.

Édesapámék jártak le a cigányokhoz is bibliaórát, istentiszteletet tartani; amelyiknek a legjobb viskója volt, ott voltak ezek az alkalmak. Emlékszem, édesapám egyszer kitalálta, hogy Juhász Paliéknak, aki ötgyerekes cigányember volt, házat kell építeni. Mondta a presbitereknek, azok meg ellenálltak egy kicsit, mondván, de hát majdnem hogy nekünk sincs – mert hát volt házuk éppen, de szegények voltak –, de édesapám egyszerűen addig mondta, míg elfogadták. Akkor lementek a presbiterekkel, megcsinálták az alapot, vályogból felépítették a falat, tettek bele ajtót, ablakot, rátettek még piros cseréptetőt is, és felépült a ház. Igen ám, de nem volt benne semmi berendezés. Édesapám mondta, hogy hát ilyen nincs, és akkor vittünk le bútorokat. Édesanyám angyali lélek volt, mondta, hogy bizony az egyik ágyat le

kell vinni, pedig hát nekünk sem nagyon volt hol aludni. Még emlékszem, hogy egy kétvégű ágy volt – oldalt deszka, alul a keresztdeszkák, abba tettük a szalmazsákokat – , és én vittem az egyik oldaldeszkat, hogy majd azoknak este legyen hol aludni, ne a földön aludjanak. Akkor aztán összeraktuk nekik az ágyat, vittünk asztalt, vittünk le valami tűzhelyet vagy spórt is, és emberi körülmények közé kerültek.

Nagyon szép akció volt, de végül egy kicsit a presbitereknek lett igazuk, mert hát az az igazság, hogy utána jött a tél, és majd halljuk, hogy már az ablakot kiütötték, berakták vályoggal. Mentünk le két hét múlva, már a spór kint volt a ház előtt, és majdnem ott a ház közepén égett a tűz. A többi cigány irigységből leverte a tetőről a cserepet, talán nem szántszándékosan, de azért nem véletlenül. Úgyhogy egy félév vagy egy év múlva bizony nem nagyon maradt már abból a kis házból semmi. De maga a gondolat, az szép volt, és édesapám nem ismert lehetetlent.

Nagy dolog elvetni valamit, és ez édesapánk érdeme, de hát azt utógondozni is kell, ahogy egy növényt is még kell kapálni, és ebben pedig édesanyám volt nagyon hűséges. Ő minden beteget meglátogatott, mindenkinek a sorsát követte – a hat gyereke mellett, mert végül hatan lettünk. Sütni-főzni tanította a lányokat, az asszonyokat, énekkart csinált, ahol négy szólamban énekeltek a szebbnél szebb énekeket, pedig... hát kottát, nem mondom, hogy nem láttak, de olvasni vagy szolmizálni nem tudtak, olyan egyszerű emberek voltak. És valóban gyönyörű négyzólamú énekeket énekeltek, és nem is csak könnyűeket. Utólag is gondolkozom rajta, hogy bizony a „*Mester, a bösz vihar dühöng...*”, az már egy kicsit bonyolultabb, de édesanyám ezt is meg tudta tanítani nekik nagy türelemmel. Bementek a templomba, felmentek a karzatra, külön szólampróbákat tartottak, és mikor több nap után valahogy megtanulták és kezdték összeénekelni, akkor kezdett felragyogni az arcuk, hogy hú, hát ez milyen jó! A gyülekezet, mi, akik hallgattuk, csodálkoztunk legjobban, hogy ilyen egyszerű emberekből, asszonyokból ilyen szép énekkart csinált édesanyánk ott Kerecsenyben.

Édesapám a téesz-szervezéssel nem értett egyet, de nem volt ellene nagyon. Ő nem exponálta magát ebben a dologban, sőt prédikált olyat is, amit a próféták szoktak – a bátrak, akik előtte járnak a kornak –, hogy ez, hogy most elvették a földet, kicsit az Isten büntetése is. Mert azért emlékeztek testvérek, hogy amikor valaki a

szomszédjától egy barázdát elszántott véletlenül, akkor abból mekkora harag lett – egyetlen barázdá miatt! Lehet, hogy a testvérével volt szomszédos. Hát most az Isten nem egy barázdát vett el, hanem elvette az egészséget.

A kultúrházban csapra vertek egy söröshordót

Seres tanító úrral nagyon jóban voltak a mi szüleink. Imre bácsi kántortanító volt, de engem már nem tanított, mert '48-ban meghalt, amikor én nyolcéves voltam. De a szülők nagyon jó kapcsolatban voltak velük, meg mi is az ő gyerekeikkel, s még ma is az unokáikkal.

Miklovitz György volt a tiszakerecsenyi iskolaigazgató, és aki iskolaigazgató volt abban az időben, az már eleve a pártvonalhoz tartozott, tehát nem szimpatizált velünk. De a többi tanár igen, annál is inkább, mert majd mikor nagyobbak lettünk, mi, a három fiú nagyon jól futballoztunk, és Kerecsenyben – különösen a nyári szünetben, mikor otthon voltunk – nagyon jól erősítettük a helyi csapatot, úgyhogy mindenkit megvertünk. Abban a csapatban benne voltak a tanítók meg mi is, még középiskolás meg egyetemista korunkban is. Majdnem egyedüli vasárnap délutáni szórakozása volt a falusi népnek a futballmeccs, úgyhogy jöttek szurkolni, és egy-egy ilyen nyert meccs után – akkor még hordós sör volt – a kultúrházban csapra vertek egy söröshordót, meg zsíros kenyeret ettünk a nagy győzelemre. Ez jó volt, tehát ilyen értelemben nem voltunk mi olyan nagy ellentétben az ottani iskola tanáraival, sőt sokakkal nagyon jó barátságban voltunk.

Persze közülük kevesen mertek templomba járni, mert ez egy írott vagy íratlan törvény volt abban az időben, hogy aki ilyen állást vállal, nem nagyon járhat templomba. Később Nyírmihálydiban Olvasztó doktor úrnak, aki állatorvos volt, a felesége az iskolában tanított. Délután is tanítottak, vagy napközis is volt, és ötkor volt bibliaóra, arra átjött. Az igazgató egy idő után behívatta, hogy hát nem jól van ez, hogy tanító léte nyilvánosan jár a bibliaórára. Akkor Maja azt mondta csendesen, de azért határozottan: „Elnézést, ha esetleg van valami kifogásotok a tanítással vagy a gyerekekkel való kapcsolatommal szemben, meg egyáltalán a munkámmal kapcsolatban, akkor szóljatok. De abban, hogy én a munkám után hová megyek, úgy érzem, szabad jogom van dönteni, úgyhogy én ezután is át fogok járni, amikor

tudok”. És a munkájában nem találtak kifogást, úgyhogy ezt elnézték neki, de persze szóvá tették. Ő a férjével együtt, aki állatorvos volt, minden vasárnap jött a templomba.

Gimnazista évek

Mikor 14 éves lettem, menni kellett volna valahová középiskolába, de a papgyerekeket nem nagyon vették fel. Édesapánkat már addig is zaklatták, az ő gyerekeit pedig még inkább „megkülönböztetett szeretettel” vigyázták, hogy ne kerüljenek még középiskolába se. De a Jóisten megsegített bennünket, mert a mátészalkai gimnázium igazgatója, Puskás Nándor édesapánkkal egy iskolába járt Szatmáron, tehát ők ismerték egymást. Akkor édesapám elment Szalkára, és beszélt Puskás Nándorral arról, hogy vannak ilyen gondjaink, és segítsen már, hogy valahogy jussak be egy középiskolába. Akkor oda felvettek, és két évig jártam Mátészalkán az Esze Tamás nevét viselő gimnáziumba. Szép idők voltak. Volt sok jó barátom, és el tudnám mondani még azokat a slágereket is, amik abban az időben mentek – Németh Lehel, Sárosi Katalin... *Reszket a Hold a tó vizén...* – voltak diákszerelmek, meg jártunk futballozni.

A nagynénémék, akiket mi hajdan befogadtunk a beteg gyermekünkkel együtt, Szalkán laktak már akkor, és én hozzájuk mentem lakni. Volt valami kollégium Mátészalkán, de az elég rettenetes hely volt. Nagynénéméknek nagyon kis lakásuk volt – egy szoba meg egy kis előszoba –, és akkor ők már négyen voltak, de nekem is csináltak helyet. Szerettem ott lakni. Az előtt három-négy évvel mi fogadtuk be őket, és az sem volt kis dolog, most pedig megfordult a kocka, és ők segítettek rajtunk, mert valahogy a Jóisten kiegyenlíti a dolgokat.

Két év után úgy irányított a Jóisten is, meg édesapámék is úgy gondolkoztak meg én is, hogy mivel én majd lelkész szeretnék lenni, lassan jó lenne inkább közelebb húzódni Debrecenhez, és a Debreceni Kollégiumba átjönni, hogy majd onnan Teológiára bejuthassak. Úgyhogy én harmadik év szeptemberében – ami véletlenül vagy nem véletlenül 1956-ban volt – átmentem édesapámmal együtt a Debreceni Református Kollégiumba, és a következő hónapban, mikor kitört Debrecenben is a forradalom, akkor én már itt bent voltam.

Református Gimnázium

A Debreceni Református Kollégium tulajdonképpen az ország egyetlen egyfolytában működő Kollégiuma, mert Sárospatakon és Pápán a Kollégium megszűnt évekre.¹³ Szerettem itt lenni, bár nem voltam én igazi refista, mert két évet Szalkán végeztem, és csak kettőt Debrecenben. Féltem is egy kicsit – mint Nyilas Misi, én ugyan egy kicsit már nagyobb voltam, mint ő –, hogy majd hogyan is illeszkedek be, de nem volt semmi nagyobb gondom. A kollégium igazgatója, Nagy Géza¹⁴ bácsi szigorú ember volt, viszont egy fiúkollégiumba kell is egy bizonyos fokú szigorúság, mert ha ott mindenki azt csinál, amit akar, azért az nem jó. Egyházi kollégium volt, ezért még egy kicsit szigorúbb és más szellemű volt, mint az állami kollégiumok. Minden reggel egy kis áhítattal kezdtünk: felolvastak, vagy felolvastunk egy Igét, hétvégeken pedig voltak a préceszek [*esti áhítatok – a szerk.*] – mentünk az Oratóriumba¹⁵ minden szombat este –, és vasárnap, ha nem utaztunk haza, akkor elmentünk, általában csoportosan a Nagytemplomba, a Kistemplomba, vagy a Kossuth utcai templomba.

Akkor még a Kollégium épületei a háború utáni leromlott állapotban voltak. A folyosókon nem voltak még beüvegezve az ablakok, úgyhogy reggel, ahogy mentünk megtisztálkodni, egy kicsit edződünk, mert télen a havat, ősszel az esőt, mindent befújta a szél. A folyosó végén, a könyvtár felé volt a fürdőszoba, és míg oda kiértünk, az majdnem kilométeres útnak tűnt nekünk.

Négyes tanuló voltam, tehát sem a legjobb nem voltam, de nem voltam rosszabb sem. Szerettem az irodalmat, a történelmet. Én nem vagyok reál beállítottságú, úgyhogy kicsit elszenvedtem inkább a matematikát vagy az ábrázoló geometriát, nehezebben láttam én azt át, amit mások, akik úgy vannak tekerceselve, játszva oldottak meg.

Szabó Lászlónak hívták a történelemtanárunkat, nagyon jó történelemórákat tartott. Azon kívül birkózó volt ő valamikor, nagyon szerette a futballt, és általában a sportot. Emlékszem, hétfőn második volt a történelemóra. Ahogy jöttünk át a kollégiumból reggel nyolc óra előtt, „Fonalka néninél”, akinek volt egy kis trafikja a Kollégium sarkánál, megvettem a *Sportot*. Az első kémiaóra volt Kónya tanár úrral, akinek a fia is nagy kutatóvegyész. Nem helyes, de míg a kémiaóra ment, én a pad alatt

valahogy át tudtam olvasni a *Sportot*, a futballeredményeket, hogy ki rúgta a gólt... Azután elkövetkezett a történelemóra. „Na, Laci, állj fel, és meséld el, mi volt a Sportban, mik a vasárnapi eredmények!” – én elmondtam, ő belekérdezett, és a többiek is, amit tudtak, beleszóltak. Ilyen lazán kezdődött, és húsz percig legalább ezzel telt az óra. Mikor ezt befejeztük, azt mondta: „Na, most ezt megbeszéltük, kezdjük az órát! Két ember kijön ide felelni”. Két ember ment a táblához, három ember a három padosor utolsó padjába odaült, és a táblánál lévők szóban, akik pedig a padban maradtak, írásban feleltek. Nagyon jó és mozgalmas történelemórákat tartott egyébként.

Tóth Béla, a magyartanárunk nagy irodalomtudós volt, itt a városban is elismert, és könyvei is jelentek meg.¹⁶ Nagyon szigorú volt, aki nála hármast kapott, az szerintem már ünnepeltette magát. A kötelezőket keményen kikérdezte, és már a második-harmadik mondatnál észrevette, ha valaki nem olvasta el, csak a szomszéd jegyzetét. Kaptuk is az egyeseket néha. De közben nagyon sok mindent megtanultunk, mert ő nem csak a kötelező anyagot mondta el nekünk, hanem olyasmit is, ami nem volt a tankönyvben.

Nagy megtiszteltetés volt a Református Kollégiumban tanítani, de ami ezzel politikailag együtt járt, az bizony nemcsak hátrányt jelentett a tanárainknak, hanem ők nagyon sok üldöztetést is kaptak. Szabó László tanár úr, a történelemtanárunk ablakát is beverték – ott volt a kisgyermek az ablak alatt a bölcsőben –, és őt is meghurcolták, ahogy nem egyet közülük abban az időben, és ahol csak lehetett, beléjük kötöttek, mert a Református Gimnáziumban tanítottak. Persze a tanárok közül is volt olyan, aki nagyon meghúzódtott, és csak tanított, és volt, akinek egy kicsit más volt vérmérséklete is, meg az igazságtalanságot sem tudta olyan nagyon könnyen elhordozni; ezeket aztán nagyon elővették.

Forradalom és megtorlás

1956. október 23-án a tízórás vagy tizenegyes szünetben – sütött a nap, emlékszem – jöttek be egyetemisták hozzánk a Refibe, és mondták, hogy kitört a forradalom, menjünk velük mi is.¹⁷ Mentünk is. Iskolai engedéllyel, vagy engedély nélkül is csatlakoztunk hozzájuk, és mentünk ki, egészen a vagongyárba. Ez egy csodálatos

nap volt, az a szabadságérzet a nagy elnyomás után kinek-kinek egyenként is, meg az országnak is, közösen mindenkinek óriási dolog volt. Feljöttünk ide a pártházhoz, ami a Déri Múzeum mellett volt, és a vezetők, akik leírták a 12 vagy 16 pontot, ami a követelésük volt, próbáltak tárgyalni a bentiekkel. Azok megrettentek, de végül csak kiköveteltük, hogy legalább jöjjön ki onnan valaki, mert mind tele a tér meg az utcák, hát legalább tárgyaljanak velünk, vagy egyáltalán mondjanak valamit. Ki is jött valaki, persze nemigen értettük a zajban, hogy mit mond, mi meg kiabáltuk, hogy a ruszrik menjenek hazafelé. Akkor még nem gondoltuk, hogy löni is fognak aznap. Már délután vagy estefelé minket azért a Kollégiumból valahogy próbáltak beterelni, mert hát a szüleinknek felelősséggel tartoztak: ha már itt vagyunk debreceni kollégista diákok, csak el kell számolni velünk meg az életünkkel. Úgyhogy mi már nem mentünk a tömeggel a Kistemplomtól a Kossuth utca felé, a rendőrség felé, ahol megtörténtek az első puskalövések, és ahol áldozatok is lettek. Így vettünk részt mi diákok a forradalomban.

Még itt voltunk Debrecenben október 24-én és az utána következő napokban, de tanítás már nem volt, illetve minden diákot hazaengedtek, aki haza tudott menni. Végül október 30. körül a Tótfalusi térről nyitott teherautókon indultunk haza. Azért akkor már hideg volt, és nem is volt még velünk a téli ruhánk sem, mert ez régebben úgy volt, hogy majd valamikor novemberben hozták be a szülők a nagykabátunkat, hiszen nem is volt hová tenni, mert csak egy kis szekrényünk volt. Úgy, ahogy voltunk, majdnem nyáriasan felültünk a nyitott teherautókra, majd' lefújta a szél bennünket. Ki volt írva, hogy ez Nyírbátor felé megy, ez Berettyóújfalu felé... volt egy, ami Mátészalkára ment, és én ezzel mentem vissza, mert olyan nem volt, amelyik Tiszakerecsenybe vitt volna. Aznap este már újra ott voltam a nagynénéméknél, ahonnan két hónappal előtte eljöttem.

Minden reggel arra ébredtem, hogy hallgatták a Szabad Európa Rádiót, az Amerika Hangját – ugye biztattak, hogy „Tartsatok ki, magyar testvérek!”¹⁸ Azelőtt is, míg két évig náluk laktam, minden reggel ötkor már ment az adás, persze recsegett-ropogott, mert zavarták. Így jutottunk el arra a talán vasárnap reggelre, amikor hallgatni kezdték a rádiót, és egyszer csak hallom, hogy Irénke néni sír, Viktor bácsi meg dühöng. Nagy Imre akkor mondta be, hogy megtámadták az oroszok a fővárost, Magyarország hadban áll. Ezt már azért lehetett tudni, mert itt jöttek befelé

Vásárosnaményon keresztül, meg Záhony felől is, november 4. előtt is már ott álltak a tankok felvonulva a túlsó oldalon.¹⁹

Édesapám érdekes módon – pedig ő nagyon benne volt minden hazafias mozgalomban – a forradalom napjaiban azt mondta, hogy Kerecsenyben nem szabad hogy meggörbüljön egyetlen kommunistának sem a haja szála, mert nem lehetünk bosszúállók. A sok megaláztatás miatt az emberekből persze kitört egy kis bosszúvágy, hogy na, most akkor elővesszük az elvtársakat, de ő le tudta őket csendesíteni. Majdnem a kerecsenyi rendőrség kulcsát is elvette, hogy ne tudjon senki fegyverhez jutni, nehogy esetleg elmenjen és megkeresse valamelyik véresszájú kommunistát, hogy a fegyverrel egy kicsit elbeszélgessen vele. Nem mintha nem érdemelnék meg, de hát keresztények vagyunk, és mi nem lehetünk bosszúállók, mert Jézus Krisztustól nem ezt tanuljuk. De az biztos, hogy december körül, amikor Pesten éheztek az emberek, mert nagyon nagy nyomorúság volt, akkor Kerecsenyben gyűjtöttek a pestieknek, és édesapánk volt, aki ezt megszervezte. Több teherautónyi szállítmányt vittek fel Pestre, édesapánk meg néhány ilyen presbíter kísérték a szállítmányt. Abban volt krumpli, volt sonka, volt bab, amit csak el lehet képzelni, egy fél disznó meg kolbász, mert mindenki, amivel tudott, hozzájárult. Még Csepelre is vittek, aztán osztották az utcán is meg mindenütt. Ebből később az a vád lett, hogy édesapánk az ellenforradalmat támogatta Pesten az élelmiszerekkel, pedig aki jött, mindenkinek adtak valamit.

Leverték a forradalmat, utána jött a terror Tiszakerecsenyben is, és édesapámat nagyon meghurcolták. Rendőri felügyelet alá helyezték, és csak azért nem börtönözték be, mert volt hat gyereke, de nem hagyhatta el a települést, sőt este 6 és reggel 8 óra között a házat sem.²⁰ Ezt aztán ellenőrizték is, valóban jöttek éjszaka zseblámpával, dörömböltek, és arra felébredt az egész család, mindenki, a gyerekek is az ágyban. Akkor édesapámnak le kellett ültetni őket, elővenni a személyi igazolványt, a katonakönyvet, a rendőri felügyeletre vonatkozó ilyen-olyan papírokat, és azt ők leellenőrizték. Minden ágyhoz odamentek, az arcába világítottak a zseblámpával minden gyereknek, édesanyánknak, hogy nincs-e idegen a házban. Ezt el kellett tűrni, szenvedni. Utána aztán elmentek, de addig voltak ott, amíg akartak. Volt olyan éjszaka, amikor kétszer is visszajöttek, és amelyik éjszaka nem

jöttek, akkor sem nem tudtunk nyugodtan aludni, mert mindig vártuk, hogy na, most majd mikor jönnek. Ilyen nagy lelki stresszben tartottak bennünket.

Voltak nappali ellenőrzések is, és azon kívül édesapánknak minden vasárnap délután két órakor menni kellett a rendőrségre jelentkezni. Falun háromkor mindig van délutáni istentisztelet, addigra hazaengedték, de hát el lehet képzelni, milyen lelkiállapotban ment be a templomba. És nemcsak szóbeli feddésekert kapott. Nemegyszer láttuk – de csak véletlenül, mert ezt takargatták –, hogy egy-egy ilyen látogatás után édesanyánk a szomszéd szobában édesapánk hátát vajjal kente be, mert meg is gumibotozták, csak persze ezt el kellett titkolni a gyermekek előtt is, mert megmondták neki, hogy ha ezt valakinek elmondja, akkor majd kétszer annyit vagy tízszer annyit vernek rajta.

Lassan visszaállt a rend, az iskolák is megindultak. De volt egy mozgalom, hogy Márciusban Újra Kezdjük.²¹ Megjelentek plakátok, röpcédulák... Harmadikos diák voltam. Egyszer bent voltunk a Kollégiumban, amikor megjelent ott két civil ruhás alak azzal, hogy engem keresnek és egy sárospataki Iván Barnabás nevű fiút, akinek az apja kulák, tehát egy jó gazdaember volt. Mondták, menjünk velük a Kossuth utca 20. szám alá, a rendőrségre. Ott kezdték kérdezni, hogy mi kikkel tartunk kapcsolatot, hová járunk. Hát az egyetem környékére, a Pálma Cukrászdába... akkor még nem tudtuk, hogy mi ennek a célja. Azt akarták ránk bizonyítani, hogy a Márciusban Újra Kezdjük mozgalomban a röpcédulákat mi gyártjuk meg terjesztjük. Mi nem is vettünk ebben részt, de aki papgyerek volt, meg akinek kulák vagy esetleg csendőr volt az apja, azokat elővették, hogy biztos mi vagyunk. Arra emlékszem, hogy vallattak sokáig, meg le kellett írni az önéletrajzunkat, hogy az írást is ellenőrizték, mert kézírással is jelentek meg plakátok vagy röpiratok. Másfél-két óráig ott vallattak, utána azt mondták, hogy „Tudunk mi máshogy is beszélni”, és akkor felvittek egy másik szintre. Ott már külön voltunk Barnától, és ott valóban voltak fogdmegek is. Na, mondom, itt biztos meg is vernek bennünket. Ott még durvábban faggattak, de hát ezeknek is elmondtam, hogy én ebben nem vettem részt, és csak az igazat mondtam. Valamikor délután engedtek el azzal, hogy majd még találkozunk, majd még visszavisznek. De többet nem hívtak.

'58-ban, amikor a ballagásom volt itt a Református Gimnáziumban, édesapám még akkor is rendőri felügyelet alatt volt, és egyszerűen nem engedték meg neki, hogy eljöjjön a fia ballagására. Kért engedélyt Vásárosnaményból, hogy hadd jöhessen be, mert hát ez egy családi ünnepi esemény, de nem engedték el. Édesanyám egyedül jött el, és emlékszem, majdnem sírva ballagtunk a Kollégium belső udvarán. A kis Rákóczi-harang²² szólt nekünk. Édesapánk annyira szeretett volna itt lenni, de egyszerűen nem engedték el a ballagásra sem.

Ügynöki jelentések

Egy ismerősünk, Takács Péter édesapánk születésének századik évfordulóján összegyűjtötte a fellelhető dokumentumokat édesapám, Lengyel László életéről, ami végül 51 év lett csak. Tiszakerecsenyben volt egy emléknapi, amikor a templom belső falára egy márványtáblát is elhelyeztek édesapánk születésének századik évfordulóján, és Takács Péter tartott akkor egy remek előadást.²³ A gyülekezet ott volt a templomban, megvolt az istentiszteleti rész és a megemlékezések, mert a hívek is felálltak és elmondták, hogyan találkoztak vele.

Takács Péter a levéltárakból nagyon szépen összegyűjtötte és feldolgozta, hogy az Állami Egyházügyi Hivatal emberei hogyan jelentették, hogy Kerecsenyben mik történnek. Többek között ezt jelentették édesapámról: „Lengyel László összeköti prédikációit a helyzet alakulásával, és vallásos mezbe burkolt sovíniszta uszításokkal fertőzi hívei tudatát”. '52 szeptemberéből való a következő jelentés: *„Lengyel László a Bethánia mozgalom képviselője. Élénk hitbuzgalmi, hitmélyítő tevékenységet folytat, gátolja a téesz-szervezést, és a templomban nyíltan hirdeti: ez a világ bűnös világ.”* Takács Péter ír arról, hogy „igen óvatos és burkolt formában dolgozott a Bethánia mozgalom²⁴, itt volt a megye területén a legerősebb talaja. Kisszekeresen Czövek Károly, Kölcseben Tariska Zoltán, Túricsén Gaál Andor, Tiszakerecsenyben Lengyel László. *„Nevezett papok – ír róluk a jelentés – bethánisták, híveiket is ebben a szellemben nevelik. (...) Az említett lelkészek hívei a legbigottabbak, távol tartják magukat az állami érdekektől, a begyűjtés, adófizetés kérdéseitől”*. A jelentés külön megróttta Lengyel Lászlót, aki *„a figyelmeztetések ellenére családlátogatásokat végez, ahol vallásos órákat tart. Szombat estéknként a fiatalokkal verseket szavaltat a templomban. Több más pappal együtt késlelteti a járási és megyei tervek*

végrehajtását. A kulákokra támaszkodik, maga köré gyűjti a volt társadalmi rendszer levitézlett kiszolgálóit. Keveset foglalkozik a béke ügyével, és nagy befolyást gyakorol a kis- és középparasztságra. Lengyel Lászlót el is tiltották attól, hogy házról házra befolyásolja az embereket. Ez a tiltás azonban hiábavaló volt. Most már a papok emberei hetenként összejönnek, s így a papnak nem fontos a házról házra való járás. Tiszakerecsenyben a vallásos összejövetelek a legmagasabb fokra lépnek, az emberek hetenként összejönnek imaestre, bibliaórára”.

A jelentés szerint „Borbély Béla, Csató Kálmán, Lengyel László és több más papok is, akik nehezen illeszkednek be a református egyház jelenlegi életébe, összejönnek a berekfürdői lelkészkeri értekezleten”. Ígéri az ügynök, hogy ezekkel a lelkészekkel szemben „meg fogják találni azt a módot, hogy ártalmatlanok legyenek a szocializmus építésében”. Még 1956. augusztus 19-én is jelenti az ügynök, hogy kétnapos Bethánia összejövetel zajlott. Ezekben a mozgalmakban, tehát a Bethánia mozgalom papsága, papjai között kiemelt szerepe volt Lengyel Lászlónak. Egy másik ügynöki jelentés szerint „híveit is ebben a szellemben neveli. A nevezett papnak a temploma vasárnaponként zsúfolt, de bármilyen megmozdulást is csinál, igen komoly létszámú hívet tud összegyűjteni”.

Az ügynöki jelentések Péter János²⁵ püspökről is említést tesznek, mint akinek ellene fordult édesapám, és ezzel megpecsételte a saját sorsát.²⁶ '56-ban bejött Debrecenbe Péter Jánoshoz beszélgetni, ami nem volt egyszerű dolog, és azt mondta neki: „János, mondjál le a püspöki tisztról, mert annyira belementél a világi meg a politikai dolgokba, hogy neked most eljött az idő, hogy távozz az egyház vezetéséből”. Amúgy ők jóban voltak, csak hát egész más elveket vallottak, és persze egy püspökkel szemben ilyen beszédet senki nem engedett meg magának. Egy lelkész vagy sunyított, vagy esetleg besúgott – voltak azért enyhébb fokozatok –, de nem nagyon mert volna senki ilyet tenni, hogy bejön és felszólítja szinte Péter Jánost, hogy mondjon le. Ennek aztán sok rossz következménye lett édesapánk meg a családunk felé.

Az 1956-os forradalom után is megfigyelték Lengyel Lászlót – írja Takács Péter az előadásszöveg végén –, és „a megfigyelés alá vont lelkész prédikációiból tizenegy hónapig tartó félremagyarázás után tudtak összekaparni annyi szót, mondatot,

*Bibliából vett idézetet, amiért államellenes izgatással és felbujtással vádolva 1958. július 28-án elhurcolták a lakásából”.*²⁷

Nem tudjuk bizonyítani, hogy direkt

Ebben a sok üldöztetésben édesapám idegrendszere eléggé tönkrement. Be is került a debreceni idegklinikára, aminek a vezetője Juhász Pál²⁸ volt, édesanyám kolozsvári diáktársa. Ő az orvosi karra járt, édesanyám meg bölcsész volt Kolozsváron, de ismerték egymást. Még örültünk is, hogy legalább egy jó ismerőshöz kerül édesapánk.

'59-ben történt ez. Bent volt a klinikán, utána hazajött, otthon volt egy pár hónapig, és akkor megint visszakerült. Elektrosokk kezelést²⁹ kapott, ami mondjuk nem egyedi eset, mert van olyan, akit így kezelnek. Tény az, hogy egy alkalommal olyan adagot tettek rá, hogy ott meghalt. Ez pont akkor történt, mikor Juhász Pál Erdélyben volt két hétig, talán tanulmányi vagy családi úton, tehát ő véletlenül éppen nem volt itthon. Lehet, hogy ez nem véletlen volt, nem tudjuk. Azt sem tudjuk bizonyítani, hogy direkt tettek rá nem tudom, hányszoros adag áramot, de édesapánknak lebénult a szíve, és meghalt. Ez '59. augusztus 17-én történt. Itt halt meg a klinikán, 51 éves volt. Tiszakerecsenyben temették el, azóta is ott pihen a kerecsenyi temetőben.

Azóta is próbáltuk megérteni, hogy mi történt, különösen Szabolcs öcsém. Ő a levéltárakban meg mindenütt, ahol csak lehetett kutatni, utánament a dolgoknak, de bizony nagyon sok bizonyítékot addigra már meg is semmisítettek. Papp Vilmos több lelkész sorsát leírta tíz-húsz oldalban, a meghurcoltatásukat, a szenvedésüket.³⁰ Volt, akit elvittek, és soha vissza nem jött, másokat meghurcoltak. És Papp Vilmos leírja édesapánknak a történetét is. De nem tudjuk pontosan, hogy mi történt.

Édesapánk halála megrendítő dolog volt az egész település számára, beleértve a kommunistákat is, ezeket a gengsztereket. Felhívták édesanyámat a tanácsházára azzal, hogy tudják, micsoda nagy tragédia érte a családot. Esetleg nem tanítana-e az iskolában, mivel ő középiskolai tanárnő, nem is általános iskolai. Ez a részükről egy szép gesztus volt – gondoltak erre, hogy most ott van a hat gyerekekkel –, édesanyám biztos meg is köszönte. Viszont rögtön hozzátették, hogy akkor templomba nem

járhat, meg ezeket az evangelizációkat is meg kell szüntetni. Hát aztán édesanyánk mondta, hogy köszöni a felajánlást, de ő ezt meg nem teheti a Jóistennel, a férje emlékével és az egész gyülekezettel szemben sem, hogy ő nem jár templomba. Ilyen áron ő nem megy el tanítani. Ha elment volna, tulajdonképpen akkor sem lehetett volna elítélni, mert hat gyereke volt, de ő annyira komolyan vette a hitet meg az Isten szolgálatát, hogy ezt a nehezebb utat választotta.

És csakugyan otthon volt ő aztán, amit csak lehetett, rengeteget dolgozott, hogy minden meglegyen nekünk, és tulajdonképpen meg is voltak a legszükségesebbek. Kapott özvegyi nyugdíjat, 590 forintot, úgy emlékszem; nyilván nem lehet ezt átszámítani, de nagyon kevés volt. Kerecsenyben azért nagyon sok rendes ember volt. Az biztos, hogy ha valaki disznót vágott, hozták a kóstolókat, pedig tudták, hogy mi nem tudjuk visszaadni, és hoztak gyümölcsöt vagy bármit, ami éppen volt az évszakoknak megfelelően. Nyitva volt a kapu, és néha gondban voltunk, mert már ott volt betéve egy szép kosár, és biztos, hogy aki hozta, az kiáltott, hogy hol tetszenek lenni, de édesanyám a kertben volt, és utána már nehéz volt kinyomozni, hogy kinek is adjuk vissza a kosarat, vagy hogy ki hozta ezt, azt vagy amazt.

Miután édesapánkat eltemettük, édesanyánk még három-négy évig maradhatott a parókián. Mátyus a szomszéd község, onnan járt át a lelkész Kerecsenybe, és bár Kerecseny volt a nagyobb gyülekezet, vagyis a szolgálati érdek az lett volna, hogy odaköltözzön – ahogy később történt is –, a gyülekezet azt mondta, hogy az özvegy papné a hat gyermekével hadd lakjon még a parókián, úgyis ugyanaz a távolság Mátyusról Kerecsenybe, mint innen oda. Akkor mi már mentünk középiskolába, én teológiára, de édesanyánk ott lakhatott még, és ez azért jó volt, mert csak oda mentünk haza. Utána már az öcsém is keresett, ő építész-technikus, majd mérnök lett, a húgom is férjhez ment Győrbe... és édesanyánknak az volt a sorsa, mint sok más anyának, hogy amikor már születtek az unokák, akkor mindig oda kellett menni. Odament Szabolcsékhoz Kisvárdára, odament Katiékhoz, akik akkor még Almásfüzitőn voltak, mert ott volt a timföldgyár, ott voltak közgazdászok. Mi pedig mindig oda mentünk meglátogatni, ahol éppen volt, mert hát ott van a központja a lelkünknek, ahol az édesanyánk van.

Édesanyánk '77-ben halt meg, tehát ő még tizennyolc évet élt édesapánk után. Itt halt meg Debrecenben a Klinikán. Én akkor már Nyírgelse–Mihálydi–Lugoson szolgáltam, ott lett rosszul karácsony másodnapján. Ide hoztam be a Klinikára, és január 8-án meghalt, négy nagy gyomorműtét után. Itt is temettük el Debrecenben.

Teológia (1959-1964)

Felvételi után egy év átnevelés

1958-ban leérettségiztem, és úgy volt, hogy a debreceni teológiára jövök. Édesapámmal beszélgettünk erről már érettségi előtt egy-két évvel is. Ő nem beszélt le róla, rá sem. „Látod – mondta –, hogy mivel jár a papi szolgálat. Ezzel az üldöztetéssel, megaláztatással, szegénységgel”. Mert nagyon szegények voltunk, és ott volt előttem az ő élete, a családjuk élete, a példa, hogy nem egy olyan könnyű hivatás ez, de úgy éreztem, hogy én ezt ennek ellenére tudnám vállalni.

El is jöttem a felvételi vizsgára Debrecenbe, és fel is vettek a teológiára. Aztán hazamentünk, nyári szünet volt, és otthon tettünk-vettünk, mert amiben tudtam, segítettem a szüleimnek. Két hét múlva egyszer csak kaptunk egy levelet a püspökségtől Bartha Tibor püspök úr³¹ aláírásával, hogy engem ugyan felvettek a teológiára, de nem iratkozhatok be. Nem volt ez kiírva, de utólag kiderült, hogy azért nem, mert az édesapám „ellenforradalmár”. Még egy társam volt, aki így járt, a kisújszállási lelkész, Sípos István³² fia. Ez a Sípos István bácsi nagy magyar ember volt. Amerikában tanult, és ő mindenütt nagyon keményen bírálta a rendszert. Minden gyerekéből pap lett, az egyik fiával, Sípos Tas Töhötöm³³ barátommal egy évfolyamra jártunk a Refiben, csak én „a”-s voltam, ő meg „b”-s.

Eléggé kétségbe voltunk esve. Azon kívül, hogy a világ üt-vág bennünket, még az egyház is ezt csinálja velünk! Tanakodtunk, hogy most mit is lehet még tenni, hová lehet menni egyáltalán. De hát bajban voltunk, nem is nagyon tudtunk lépni. Két hét múlva megint kaptunk egy levelet a püspökségről, hogy el vagyunk ugyan utasítva, de van egy lehetőség. Elküldenek bennünket Berekfürdőre.³⁴ Ott van egy igazgató-lelkész, Vas Albert, és majd Berekfürdön egy évig fognak velünk foglalkozni valamilyen átneveléses módszerrel. Ha majd egy év múlva ők meg a bizottság úgy

találják, hogy sikerült átnevelni bennünket, akkor esetleg felvesznek, ha nem, akkor nem. Hát most mit csináljunk? Felvettük a kapcsolatot Kisújszálláson Töhiékkel, és arra jutottunk, hogy nem így képzeltük el, de hát mi lelkészek szeretnénk lenni, menjünk el Berekfürdőre, lesz, ami lesz.

Berekfürdő Karcag mellett van, ott már eleve volt egy kis diakóniai intézet. Akkor már felszámolták a diakónusházat, és egyházi lelkésztovábbképző telep lett belőle, annak volt Vas Albert az igazgatója, aki lelkész is volt, és a parókián lakott. Ott aztán tanultunk görögül, fordítottuk Luther Márton kilencvenöt tételét latinról magyarra, ami persze nem volt baj. Emellett viszont egyházpolitikai dolgokról próbált ez a Vas Albert nekünk beszélni. Volt Kádár Imrének – ez szintén egy kommunista pap volt, teológiai professzor Pesten – egy könyve, az *Egyház az idők viharában*³⁵, és ezt kellett nekünk majdnem mindennap olvasni, mint a Bibliát. Ebben Kádár Imre leírja, hogy milyenek kell lennie egy református lelkésznek és a szolgáló egyháznak: kiszolgálónak, talpnyalónak... Be is kellett számolnunk arról, hogy mit olvastunk.

Voltak Berekfürdőn lelkésztovábbképző tanfolyamok, abba is be kellett kapcsolódnunk, már olyan értelemben, hogy jöttek a papok, és az állomástól kis kocsikkal mi segítettünk behozni a csomagjaikat, bőröndjeiket. De hát ez sem volt baj, mert benne van a papi szolgálatban a diakónia. Azon kívül, mivel még akkor nem volt ott vezetékes víz, viszont volt egy forrás Berekfürdőn, ahol ömlött ki mindig a jó meleg víz, mentünk alumíniumkannákkal – tíz-tizenkettő volt egy kocsin –, és úgy vittük be a főzéshez meg minden egyébhez a vizet az intézetbe. Nagyon jóban is lettünk ott Marika nénitől, a főszakácstól kezdve mindenkivel, az ottani dolgozókkal, meg ahogy jöttek a lelkészek a konferenciákra, azokkal is, úgyhogy kellemesen eltelt nekünk az év. Jóban lettünk a falusiakkal is, sokat jártunk moziba, és amikor eljött a július, Vas Albert korrektül leírta, hogy úgy érzi, alkalmasak vagyunk a teológusi tanulmányaink elkezdésére meg a papi szolgálatra. Így aztán egy évvel később kezdtem én a Teológiát, mert benne volt ez az egy év berekfürdői átképzés.

Bartha püspök Kabán

Nagyon nagy tudású, emlékezetes tanáraink voltak a teológiai professzorok között. Czeglédy Sándor³⁶ professzor úr tanította az igehirdetés tudományát, Török István³⁷

professzor úr pedig a dogmatikát. Őt nagyon üldözték, mert Török István karakán, az akkori egyházpolitikának be nem hódoló ember volt, és valóban a keresztyén elvek szerint tanított. Itt lakott a Lugossy utcán, többször jöttem ki hozzá én is és jó barátom, Balázsi Zoli is, aki később szekszárdi pap lett, most ment nyugdíjba. Török professzor úr nagy galambász volt, és Zoltán, a barátom is szerette a galambokat. Az ószövetségi professzorunk, Módis Laci bácsi³⁸ különleges, nagy tudású ember volt. Ő a Nagykönyvtár igazgatója volt, mellette Ószövetség tanár és még a Kollégium igazgatója is volt egy időben. Nagyon egyszerű ember volt, de nagyon szigorú. Nála is úgy volt, hogy aki kettést kapott vagy hármast, az már boldog ember volt, mert egy lazább héber professzor azért a tudásért adott volna négyest legalább vagy akár jelest is. A fia, Módis Laci elmondta, hogy vele is szigorú volt az apja, mikor a pályáján indult, úgyhogy voltak harcaik. Módis Laci olyan bohém volt még akkor, hogy az apja egyet tiltott meg neki: pap ne legyen. Azt mondta, nem való vagy papnak. Aztán bejárta Laci a világot, nem is tudom, hány egyetemnek volt a hallgatója meg később a doktora, nagyon tartalmas életet élt.³⁹

Úgyhogy a Teológián is nagyon jó volt. Jártunk a Kántusba⁴⁰ még gimnazistaként is, és később teológusként is. A Kántus eredetileg fiú- és férfikar volt, de aztán vegyes kar lett. A mi időnkben Szigethy Gyula⁴¹ bácsi volt a karnagy – ő már akkor egy kicsit lefelé ívelt, és vele együtt a Kántus is –, de aztán jöttek az újabbak, és amit Berkesi Sanyi⁴² mostanában csinál, az egy csoda. Pedig ő is 75 éves, beteg is volt, de megy Váradra, megy a határon túlra meg mindenhová, és ott is kórust vezet. Ez egy misszió szinte, amit ő betölt.

Jó volt nagyon. Voltak Kántus kiszállások, és akkor mentünk, ahová meghívták a kórust vasárnaponként. Mentünk Kabára, aztán Szatmárba, a Nyírségbe... Ilyenkor mindig jött velünk egy-egy teológiai professzor, de emlékszem, Kabára Bartha püspök úr is eljött. A templomban voltunk, ő prédikált, utána pedig a Kántus hangversenyt adott. Emlékszem, Bartha püspök úr kabai prédikációja három dologról szólt: a háború és béke kérdéséről, az anyagi javak igazságos elosztásáról és a gyarmati népek felszabadításáról. Keresett hozzá Ézsaiás prófétából egy Igét, de mondjuk a szellem, az körülbelül ez volt. Emlékszem rá ötven évvel később is, hogy ilyen szellemben prédikált – úgy, ahogy akkor kellett, ahogy elvárták tőle.

Létszámban kevesen voltunk, mert csak tizenketten-tizenhárman voltunk teológusok, tudniillik abban az időben, azért mondjuk meg őszintén, nem nagyon sokan jelentkeztek teológiára, mert sok hátrattétellel járt az, ha valaki ezen a pályán indult el. Papgyerek volt körülbelül a fele az évfolyamtársainknak, de jó kis csapat volt. Jobb lett volna, ha többen vagyunk, de ennek megvolt az előnye is, mert egy nagy csoport, az már szerintem nem átlátható. Jézus nem véletlenül választott tizenkét tanítványt, és azt mondják a csoportlélektanban is, hogy egy olyan tizenkettes létszám a jó. Jézus is Péterre meg Jánosra, meg Jakabra meg Tamásra... meg mindenkire tudott figyelni, és egy tizenkettes csoport az már színes, tehát nem válik unalmassá, mint esetleg egy kisebb létszámú. Véletlen, hogy mi ennek a számnak a közelében voltunk, de jó volt ez.

Akkoriban csak fiúk voltunk, utána kezdték egy kicsit megnyitni az ajtót a lányok előtt is a teológián, tudniillik olyan kevés fiú jelentkezett, hogy ennyiből egyszerűen nem lehetett betölteni az elhalálozott meg a nyugdíjba ment lelkészek után üresen maradt gyülekezeti állásokat. Tehát kicsit kényszerből kezdtek fölvenni lányokat is. Az, hogy legyenek-e egyáltalán női lelkészek persze örök vita, és akkor is sokan vitatták.⁴³ Egyrészt valaki kikereste a Bibliából, és tudta is igazolni, hogy nő nem lehet lelkész, másrészt a gyülekezetek hozzá voltak szokva, hogy férfi a papjuk, és nem is fogadtak volna szinte el egy női lelkészt. Ha belegondolunk, ezelőtt száz évvel, akik tanítottak, akik nevelték az ifjúságot, azok is férfiak voltak, az orvostudományban is férfiak gyógyítottak, az első női orvos itt Debrecenben 1911 körül jött. Mára egy picit elnőiesedett a pedagóguspálya is meg az orvosi is, de az biztos, hogy a női lelkészek javára váltak az egyháznak. Én szeretem az evangélikusokat, és náluk vettem észre, hogy amikor kezdtek női lelkészeik lenni, ők olyan dolgokat találtak meg a Bibliában, amit mondjuk kétezer év óta ugyanabban a Bibliában a férfiak, hiába kutatták, keresték, magyarázták, nem találtak meg. Nem azért, mert a férfiak butábbak voltak, hanem a nők olyan dolgokra éreztek rá azzal a finom női érzékenységükkel, hogy én nem győztem csodálkozni meg örülni neki, mert ha még kétezer évig ott ültek volna a Biblia fölött a férfiak, akkor sem találták volna meg.

Segédlelkészi évek (1964-1966)

Fehérgyarmat, Biharkeresztes, Mándok

Miután 1964-ben végeztem a Teológián, kihelyeztek segédlelkésznek Fehérgyarmatra. Nagyon jól éreztem magam ott Szabó Tibor bácsi mellett másfél évig. Nem olyan nagyon jó, inkább közepes hitélet volt Fehérgyarmaton. Erős volt a pártbizottság is, a járási tanács is, és persze mi tudtuk, hogy ők nem szeretik az egyházat. De hagyták végezni a szolgálatainkat, és valahogy tisztább is volt a kép, mint néha a rendszerváltozás után, mert akkor tudtuk, hogy bent van a bárány, és kint a farkas. Én még sportoltam is, a járási tanács csapatában röplabdáztam, engem oda bevettek, ami nagy dolog volt, mert abban az időben nem nagyon volt ilyen.

Utána rövid három-négy hónapra Biharkeresztesre helyezett el az akkori püspök úr. Más ez a bihari nép, mint a szatmári, de ott is szerettem lenni. A harmadik hely, ahol segédlelkészkedtem, egy Mándok nevű község volt a Nyírségben. Mándokon nagyon buzgó gyülekezeti élet volt. Jó, egészséges gondolkodású emberek voltak ott, sokat dolgoztak. Emlékszem, minden háznál volt bika: felnevelték, felhizlalták, és akkor leadták. Mándok Záhony mellett van, tehát a fél falu férfijai a vasútnál dolgoztak Eperjeskén az átrakóban, Záhonyban, Komorón. Az orosz piacra ott ment ki minden, meg ott jött be. Emlékszem, vasárnap, amikor jöttek az asszonyok a templomba, olyan elegánsan, szépen jöttek, és mindig tele volt a templom. Nagyon szép gyülekezet volt a mándoki, meg a nyírségi lelkület is különleges, úgyhogy nagyon jól éreztem ott magam másfél évig.

Lelkészi évtizedek

Nyírgelse, Nyírmihálydi, Nyírlugos (1966-1993)

Aztán kitelik az ember ideje, olyan értelemben, hogy most már gyülekezetbe kell kimenni, ami természetes, az élettel együtt járó dolog. Én eleve nem számíthattam arra, hogy engem valami nagyobb gyülekezetbe helyeznek, mert ez egyházpolitika. Voltak kiemelt gyülekezetek, de oda csak olyan pap mehetett, aki még több is, mint békepap⁴⁴, aki teljesen behódolt, sőt tett olyan szívességeket az egyházkormányzatnak, amiért ez volt a jutalma. Voltak közepes gyülekezetek, de

oda is inkább olyanok mentek, akiket békepapoknak neveztek. Édesapám miatt meg a családom miatt én még ebbe sem nagyon fértem be. Így aztán kihelyeztek engem Nyírgelsére, az itt van Debrecenhez közel.

Nyírgelse 1200 lakosú község volt, abból ezer görög katolikus és kétszáz református – nagy kisebbségben voltunk. De nem volt semmi nagy bajunk ebből. Tudomásul vettük, hogy mi vagyunk a kisebbség, de mindent meg tudtunk azért csinálni, amit csak lehetett, és a kisebbségnek megvan az a pozitív vonása is, hogy jobban összetart. Nem úgy, hogy most majd megmutatjuk, de építettünk, és jártak templomba az emberek. Szerettem ott lenni.

A nyírgelsei reformátusok tulajdonképpen mind hétszilvafás nemesi családok voltak – a fél falut Heteynek hívták például –, a görög katolikusok pedig cselédemberek inkább, vagy szegényebb emberek, akik még Mária Terézia idejében kezdtek átjönni erre a területre, ami nagyjából a mostani magyar–román határ. A vallásuk, ahogy benne van a nevében is, egyrészt görög – tehát keleti, de nem ortodox –, másrészt katolikus. Ugyanúgy felolvassák a pápai enciklikákat, és magukra nézve kötelezőnek tartják, viszont a papjaik nősülhetnek, sőt ez majdnem kötelező. Addig nősülhet meg egy görög katolikus pap, míg fel nem szentelik, viszont püspök nős vagy házaspap nem lehet. A buzgóságuk tanítani való, és nagyon sok ünnepük van. A reformáció többek között azért is lett, mert a reformátorok nem értettek egyet azzal, hogy a katolikus egyháznak olyan sok ünnepe volt a középkorban. Azon kívül, hogy van az ötvenkét vasárnap meg az öt-hat nagy sátoros ünnep, még a szenteknek is minden ünnepét megtartották. Ahogy itt a görög katolikusok is: Gyümölcsoltó Boldogasszony, Szűz Mária mennybemenetele... mindegy, hogy aratás volt vagy kapálás, hogy keddre vagy csütörtökre esett az ünnep, ők mindig mentek a templomba. Tehát a buzgóságuk példamutató volt, csak hát erre a reformáció azt mondja, hogy elnézést, az Istent is kell imádni, de azért dolgozni is kell. Nálunk elég az ötvenkét vasárnap meg a sátoros ünnepek, de nem harminc-negyven munkaszüneti nap egy évben! – mert nekik akkor nem is illett dolgozni, tiltották is, meg bűnnek mondták. Kicsit valóban bigottak voltak, de én nagyon jóban voltam velük.

Hét évig voltam Nyírgelsén, és nagyon szegény voltam, mert volt, amikor augusztus-szeptemberben esetleg elhozták az egyházfenntartói járulékot – a rendesebbek azért

év elején befizették –, de volt, aki meg azt mondta, hogy ő csak az év végén fizet. Így aztán mindig volt egy holtpont az évben, három hónap, amikor nem hoztak semmit. Volt persze egy kis vasárnapi perselypénz, de hát egy kis helyen azért az nagyon kevés. Én nagyon szerettem a könyveimet, de szégyen, nem szégyen, bizony augusztusban vagy szeptemberben három-négy könyvemet fájdalmas szívvel levettem a polcra, a hónom alá vettem, bejöttem Debrecenbe, aztán bementem az antikváriumba. Nem adtak érte, csak húsz-harminc forintot, de nekem egyszerűen annyira nem volt semmi jövedelmem, hogy még ilyesmit is meg kellett tenni.

Akkor lett nekem egyrészt egy kicsit nehezebb, másrészt könnyebb, mikor hét év után megüresedett Nyírmihálydi, a szomszéd település parókiája, és engem megválasztottak oda is. Akkor már a két gyülekezet együtt volt, ez már nagyobb munka és nagyobb gyülekezet volt, meg még hozzánk tartozott Nyírlugosnak a szabadságtelepi része is, ahol templom nem volt, háznál tartottuk az istentiszteletet. A három helyről volt annyi jövedelmem, hogy abból azért már meg lehetett élni.

Nagyon jól megvoltunk az ottaniakkal. Tegnap este is, mikor jöttem haza Szatmárból, hívott Nyírmihálydiból a gondnok felesége – a férje egy éve halt meg, jó barátom volt –, és bizony tíz óra után értem haza, mert ahogy leültünk, átjöttek a szomszédok is, úgy beszélgettünk, és nagyon jól éreztük magunkat. Sajnos azt hallom, hogy mióta én húsz éve onnan elkerültem, nem jó papjuk van, aki nem törődik velük, meg alig járnak templomba... Jobb lenne, ha azt hallanám, hogy minden jól megy, de hát az a kötelességünk, hogy örüljünk az örülőkkel, sírjunk a sírókkal.

Én ott valóban nagyon jóban voltam a hívekkel, minden örömben részt vettem. A disznótorokkal kezdve, a névnapokon keresztül engem minden alkalomra meghívtak, az esküvőkről nem is beszélve, ami már egy kicsit túlzás is volt. Az esküvői vacsorán a lelkésznek kötelező ott lenni, attól függetlenül, hogy van, aki kiment magát, a nyír bogáti Csoma Zoliék például megmondták, hogy ők szombaton lakodalomba nem mennek, mert másnap vasárnap van, szolgálatok vannak. Azt viszont nem lehet megcsinálni, hogy egyikre elmegyek, a másikra nem, mert az sértés lenne, úgyhogy mondtam nekik, tegyék már át vasárnapra az esküvőt, mert én vasárnap este már ráérek nyugodtan enni a töltött káposztát. Meg a névnapok! Akkoriban minden második lányt Erzsébetnek hívtak, úgyhogy én három hétig csak az Erzsébeteket

köszöntöttem, de jöttek az Istvánok, Jánosok is karácsony környékén, a Józsefek márciusban.... Hogyha pedig baj volt, gondok voltak, akkor ott voltunk, segítettük egymást lelkileg, anyagilag, mindenhogyan. Meg hát ugye nekem kellett eltemetni mindenkit, de hát ez az élettel természetesen együtt járó kétoldalú dolog, hogy együtt van a lelkész a gyülekezettel örömeiben és a bánatukban is.

Akkor már egy kicsit enyhült a nyomás az egyházon. Én különben sem szeretem, amikor azt mondják, hogy negyven évig itt nem volt semmi. Ez nem igaz, hát az Isten nem alszik át negyven évet! Másrészt pedig mi ott csakugyan tettük a dolgunkat. Azokban az időkben nem hiszem, hogy volt öt iskola az országban, ahová bejárhattunk hittant tanítani, de érdekes módon itt valahogy mégis olyan jó kapcsolataink voltak, hogy a gyülekezeti gyermek-istentiszteleteken kívül bejárhattunk az iskolába is. Kereszteltünk is, a cigánygyerekeket hozták felfelé már rögtön, de a magyar is megkereszteltette a gyermekét. Persze a párttitkár, a tanácselnök vagy a téeszelnök nem biztos, hogy abban a faluban kereszteltette meg a gyermekét. Elvitte a szomszéd faluba, mert ő olyan állást vállalt, ami mellett nem akarta, hogy ez kitudódjon. De kereszteltünk, eskettünk, olyasmi pedig, hogy társadalmi temetés, hát az elképzelhetetlen volt. Miközben, ha a mai újságot a kezembe veszem, Debrecenben – a kálvinista Rómában! – a temetések nagyobbik része már polgári szertartás szerint van kiírva, beleértve a katolikusokat és az összes evangélikust is.

Jóban voltunk a helyi vezetéssel, persze tudva azt, hogy ők a hatalom. Ott volt Kovács Barna, ő volt a téeszelnök, később tanácselnök – sőt a lánya is volt később a tanácselnök –, de az édesanyjuk, Mariska néni minden vasárnap ott volt a templomban. Amikor aztán hazament, leültek az ebédhez, és ebéd közben mindig feltették neki a kérdést, hogy na, mama, mi volt a templomban. Ebben persze benne volt az is, hogy ki volt ott, meg milyen ruhában volt, de rögtön utána azt kérdezték, hogy mit prédikált a tiszteletes úr. És Mariska néni elmondta röviden a vasárnapi prédikációt, ők meghallgatták, és így aztán – bár nem voltak ott, mert nem jöhetett el a tanácselnök –, azért ők is részesedtek az istentiszteletből.

Én inkább kompromisszumot kereső ember vagyok – mint lelkész is –, nem úgy, mint édesapánk, aki mindig kiállt, mindig kimondta az igazságot, amiből lett is baja. De az

életben sem lehet mindig mindent kimondani, mert még egy családon belül is úgy van, hogy ha valaki mindig kimondja az igazságot, abból aztán sok konfliktus lehet. Énnekem a gyülekezeten belül sem volt soha senkivel konfliktusom, pedig nem könnyű azért egy életen keresztül így szolgálni. Emlékszem, Hajdúszoboszlón valamikor harminc-negyven éve gondnokot választottak, és az egyik jelöltre azt mondták a presbiterek: „Ezt ne válasszuk meg, mert nem méltó ellenfele a papnak!” Néha magában az egyházban is ilyesféle félreértések vannak: mintha a gondnoknak vagy a presbitériumnak kellene megvédeni az egyházat a paptól, vagy fordítva, mintha ellenségek lennének. Hála Istennek, a Jóisten ettől engem megkímélt.

Én mindig sokat építkeztem. Nehéz volt építkezni, mert nem úgy volt, mint manapság, hogy ilyen pályázat, olyan támogatás, innen tízmillió, onnan... most a Nagytemplom keleti tornyára 980 millió forint támogatást kapnak, örület! Akkoriban egyszerűen adakoztak a hívek, és kétkezi munkával – mi ástuk az alapot, mi kevertük a sódert... – mindent meg tudtunk csinálni. Nyírmihálydiban például parókiát építettünk, teljesen újat. A nyírmihálydi templom egy hétszáz éves műemléktemplom⁴⁵, és mellette van a fatorony, ami kétszáz éves. Annak a felújításán mi nagyon sokat dolgoztunk. Nagyon sokszor megjártam a Műemléki Felügyelőséget Pesten a Várban, és jöttek a régészek is, mert csak olyan munkákat lehetett elvégezni, amihez ők is hozzájárultak. Valami kis támogatást is kaptunk tőlük. Az Országház Étterem ott van fent a Várban, emlékszem, ott ebédeltünk és ott beszélgettük meg, hogy kapjunk egy kis anyagi támogatást. De a parókiát Nyírmihálydiban a templom mellett a két kezünkkel építettük. Nagyon sokat dolgoztunk ezen, mert a garázstól kezdve mindent egy fedél alá kellett beépíteni a szép műemléki környezet miatt, és ugyanezért nem építhettünk többszintes épületet sem, ami eltakarná a templomot meg a tornyot.

A harmadik helyen, a nyírlugosi Szabadságtelepen háznál volt az istentisztelet; felajánlotta a házát egy idős házaspár, és ott voltunk húszan-harmincan, nagyobb ünnepeken esetleg kicsit még többen. Minden vasárnap délután mentem ki oda, nagyon rendes emberek voltak. Ott is főképpen görög katolikusok voltak, de mi a magunk kis közösségét nagyon szerettük, tartottuk, és ebben a közegben sem volt nekem soha senkivel semmi bajom politikailag se meg felekezetiileg se. Ez megint nem csak az én érdemem, mert hiába rendes egy pap, ha van esetleg egy túlbuzgó

gondnoka, az rengeteg bajt tud csinálni a gyülekezetben. De hála Istennek, én úgy a gondnokaimmal, mint a presbitereimmel nagyon jól tudtam együtt dolgozni, az asszonyokról nem is beszélve, akik nagyon rendesek voltak.

Összesen 27 évet szolgáltam Nyírgelse, Nyírmihálydi, Nyírlugos gyülekezeteiben. Ebből az első hét esztendő volt, amikor csak Nyírgelsén voltam, és ahhoz jött még húsz év, amikor mindhárom helyen. Szerettem nagyon ezt a vidéket.

Debrecen: Kerekestelep, Bánk (1993-2004)

1993. december 1-jével kerültem be Debrecenbe, most volt húsz éve. Megüresedett a kerekestelepi gyülekezet, a lelkészeik Szász Barnaék voltak. Püspöki titkár volt Barnabás korábban, még Bartha Tibor mellett, aztán kikerült Kerekestelepre, és onnan hozták be a Nagytemplomba.

Akkor felvetődött, kit is kellene idehozni ebbe a városszéli gyülekezetbe, és eljött hozzám Nyírgelsére Papp Csaba meg Szokolay László, aki a Kistemplomhoz tartozott, és ő is püspöki titkár volt. Mondták, rám gondoltak, hogy ide a Kerekestelepre jöjjenek be. „Hát – mondom – én nem készültem ugyan eljönni, de köszönöm, hogy rám gondoltatok. De annyit azért még kérnék, hogy hadd jöjjenek már be a Kerekestelepre, mert én nem tudom, hol van. Idejártam gimnáziumba, itt végeztem a teológiát, ismerem a várost, de szinte csak a felüljáróig, ami ott kívül van, azt már nem”. Mondták, hogy jó, és én másnap bejöttem csak úgy civilben, és elkanyarodtam a Kerekestelepre, mint a *Walesi bárdokban* Edward király, hogy lássam, „van-e ott folyó, és földje jó...”, vagyis laknak-e ott emberek, van-e templom, meg egyáltalán, hogy hol van ez. Aztán láttam, hogy van egy kis templom, mondták, hogy a másik utcára nyílik a parókia. Utána aztán bementem a püspökibe, mondtam, hogy elfogadom, a Jóisten segítségével remélem, hogy jó lesz. Itt szolgáltam 11 évig Kerekestelepen, illetve Bánkon.

Kerekestelep falusias környezet, ott nincs is emeletes ház, csak az orosz laktanyák épültek oda a Mikepércsi út jobb oldalán. Nagyon sok olyan család volt, akik Debrecen környékéről költöztek be, mert volt egy időszak, amikor beköltöztek faluról városra az emberek. Ez egyrészt fel is hígította a városokat társadalmilag, mert egy

csomó lumpen is beköltözött, másrészt én ezt nem negatív értelemben éltem meg a Kerekestelepen. A gyülekezetnek volt nyilván egy része, akik már azelőtt is debreceniek voltak, de ezek a „bekerült” emberek – ami egy pejoratív értelmű kifejezés – hozták magukkal a falusi vagy tanyasi ember hitét, becsületét, az istenfélelmét, a szorgalmát, és ez érték. Például Szabó Laci bácsiék nagyon aranyosak voltak, ők Tunyogmatolcsról költöztek be, onnan hozták a szatmári embernek pozitív mentalitását, Márta Lászlóék Fényeslitkéről, az meg Kisvárdá mellett van... Komolyan mondom, hogy szinte a gyülekezetnek a tartóoszlopai voltak ezek a nagyon értékes emberek, akik úgy jöttek be faluról. Úgyhogy itt is nagyon jó volt, bár én akárhol voltam, nagyon jól éreztem magam.

A kerekestelepi nagyjából kétszáz férőhelyes, jó kis templom, nagyon szeretjük. Kitaláltuk, hogy legyen már ott egy kerek kút, és meg is lett a konfirmandus gyerekek ajándékából, ott van a templomkertben. Nagyon aranyos kis kút, és működik, lehet locsolni is belőle. Mikor én elhelyezkedtem a kerekestelepi templomban, feltettem keresztyén jelképeket, a keresztet is – hát mi nem tehetünk oda oltárt meg Szűz Mária-képet –, mire rákérdezett egy-két gyülekezeti tag, hogy én ezt hogy gondolom, nem vagyunk mi katolikusok. Mondom, de hát a keresztt az nem katolikus jelkép, az a legkeresztyénibb jelkép.

Debrecen városszéli templomai 70-80 évvel ezelőtt, az 1930-as években épültek, a homokkerti templom is, a csapókerti és még a szabadságtelepi is. Nem olyan nagy befogadóképességűek – a kis gyülekezetek nem tudtak katedrális építeni –, de nagyon jó kis templomok. Bánkon a Diószegi út felé van a templomunk, de ez csak a kilencvenes években épült fel. Szász Barnáék kihasználták a rendszerváltás utáni felbuzdulást, és '90 körül elkezdték építeni Bánkon a templomot, de ez még félig sem volt felépítve, amikor idekerültem, úgyhogy én fejeztem be. Gyönyörű szép kis templomot építettünk, egy Rácz István nevű építész technikus tervezte. Olyan jó, hogy a Jóisten valahogy odavezényelte őt, mert egyrészt szinte ingyen megtervezte, másrészt nagyon jót tervezett. A bánki templomot nagy közadakozásból építettük fel – mert nem kaptunk pénzt –, és a svájciak segítettek, a testvérgyülekezetek.

Öntöttünk bele egy szép kis harangot. Ugye, vannak a nagy harangöntő dinasztiák: Gombos Lajos, aztán régebbiek, mint Szlezák Rafael,⁴⁶ rajta is van a harangokon a

nevük. Mi Gombos Miklóst hívtuk el Órbottyánból, de elég sok pénzért vállalta volna el a 120 kilós, tehát nem is olyan nagy harangot. És akkor valahogy kapcsolatba kerültünk Sass Lászlóval.⁴⁷ Ő nagy MDF-es volt, egy kovácsemler, és a 301-es parcellába is ő öntötte a harangot Pesten, onnan is vettük mi a bátorságot: hogyha oda ő tud egy harangot önteni, akkor készítsen egyet nekünk is. Majdnem 800.000 forintért öntötte volna a harangot Gombos Miklós, Sass Lászlóval viszont megbeszéltük, és ő ennek körülbelül a feléért, 350-400.000 forintért megcsinálta. Ez is ünnepélyes alkalom volt, amikor a harangot vittük fel a toronyba. Jöttek a harangöntők, mert oda persze szakértelem is kell meg felszerelés is. Előzőleg ott volt vagy két hónapig az új harang az Úrasztala előtt. Sajnálunk is, mikor fel kellett vinni a toronyba, mert olyan szép volt az ott, utána meg már nem látjuk, csak halljuk.

Nyugdíj

11 évig szolgáltam, a Kerekestelepen, és akkor lettem 65 éves. Nálunk lelkészeknél a nyugdíjkorhatár 70 év, de én akkor már egy kicsit betegeskedtem is és meg is fáradtam. Nem is értek egyet azzal, hogy 70 éves korig szolgáljon egy református lelkész, miközben tudom, hogy a katolikusok 86 éves korukban is még ott csetlenek-botlanak szegények a misén. Náluk persze kevesen végeznek, ezért kénytelenek majdnem élethossziglan szolgálni, vagy ott az oltárnál meghalni, nálunk viszont végeznek annyian, hogy már lassan nem is jut minden fiatalnak gyülekezet. Emlékszem, én beszéltem is a püspök úrral, hogy miért nem lehet 65 évre levinni a nyugdíjkorhatárt, tudniillik aki rendszeren szolgál, az szerintem 65 éves korára el is ég egy kicsit ebben a szolgálatban, aki meg nem rendszeren, azt azért küldjék el 65 éves korban, mert már rontotta addig eleget a levegőt meg az egyházat. De hát ez a nyugdíjintézet miatt is nehéz, meg zökkenővel is járna, úgyhogy püspök úr ezt a felvetést elhárította, bár azóta már gondolkodnak rajta, hogy valóban jobb lenne így, mert a 65 év még így is több mint az állami nyugdíjkorhatár.

Mindenesetre én 65 éves koromban feltettem a kezemet, hogy elmennék nyugdíjba. Azt mondtam, hogy az egyház dolgai úgysem mennek, ha nem teljes szívvel-lélekkel, egészségben tud szolgálni az ember, mint ahogy kéne. Ha meg egy lelkész – még ha önhibáján kívül, csak azért, mert fáradt – az egyház szolgálatát még lassítja is, az nem jó. Úgyhogy hoztam egy áldozatot, ha úgy tetszik, és mondtam, hogy én

kiszállnék. Ez meglepő volt, mert ilyet nem nagyon csinál senki, sőt inkább még húzzák a papok hetven éven túl is, ha lehet, mert ingyen laknak a parókián, fizeti az egyház a fűtést, nem úgy van ez, mint a tanároknál.

2005. január 1-jével mentem nyugdíjba, és ez természetesen azzal járt, hogy ki kellett költözni a parókiáról. Nekem volt egy lakásom a Mikszáth Kálmán utcán, az addig ki volt adva albérletbe. A húgom, Réka itt lakik a Nagyerdei körúton, és ő olvasta vagy két évvel azelőtt, hogy itt van egy eladó lakás. Megbeszéltük, hogy milyen jó lenne, ha közelebb tudnánk lenni egymáshoz. Mert hát lehet Debrecenben úgy is lakni, hogy az egyik a Tócsövölgyben a másik a Nagyerdőn 7 km-re, aztán egy hónapban kétszer találkoznak vagy még annyiszor sem. Akkor eladtam a Mikszáth Kálmán utcai lakást, és ezt megvettem. Kilenc éve már, hogy itt lakom, és nagyon jól érzem itt magam.

Rékával mi azóta is visszajárunk a kerekestelepi gyülekezetbe. Ez nem kötelező, sőt sokszor megesik, hogy nagyon-nagyon nem jó kapcsolatban van az előd és az utód –, és éppenséggel találhatnánk közelebb is templomot, hát van Debrecenben 17 templom –, de a Jóisten segítségével olyan utódom került, aki nagyon rendes ember, nagyon jó lelkész, vele teljesen megértjük egymást. Persze én nem szólok bele semmibe, hiszen már nem én vagyok ott a lelkész, de látom is, hogy nagyon szorgalmasak, ügyesek, építkeznek, haladnak. Oda járunk, és közben néha megkér, hogy szolgáljak vasárnap esetleg, vagy egy-egy bibliaórán.

Van a gyülekezetben egy úgynevezett Támogató Szolgálat.⁴⁸ Ez mostanában kicsit társadalmi kényszer is, mert sokan vannak idősek, akiknek esetleg ebédet eljuttatni, segíteni vagy a házi beteggondozást ellátni fontos szolgálat. Az egyház ezt, ha kis mértékben is, eddig is csinálta, mert látogattuk a betegeket meg segítettünk, de most még többet tehetünk, mióta anyagilag is támogatják a szolgálatokat, és jól beindult ez Kerekestelepen is, Bánkon is. Én hetente két nap járok ide, a húgomat is viszem. Tartunk áhítatot tíz órakor, éneklünk, imádkozunk, beszélgetünk, utána pedig kézműves foglalkozások vannak, ha úgy van, bográcsolunk, néha finom tésztákat készítünk, néha kenyeret sütünk. Néha megyünk kirándulni is. Minden hónapban elmegyünk egy-egy gyülekezetbe, már be is jártuk Debrecen minden gyülekezetét. Megbeszéljük előre, és akkor ott vár bennünket a lelkész vagy egy presbiter,

elmondja az életüket, hogy ők hogyan munkálkodnak, milyen örömeik, milyen gondjaik vannak. És ez nagyon jó, mert mindig lát azért ember olyan dolgot, amiből tanulhat, és a testvéri kapcsolatot ezzel is erősítjük.

Dénesék [*Buzás Dénes, kerekestelepi lelkész*] most indítottak Bánkon egy új óvodát. Volt ott iskola is, de vagy tíz évvel ezelőtt a felső tagozatot behozták a Petőfi Sándor Általános Iskolába – ez a Homokkertben van, ott a Szabó Kálmán úton –, és két-három éve megszüntették az alsó tagozatot is. Nagy baj, ha megszűnik egy iskola, de nekünk ez lett a ráadás, mert a gyönyörű környezetben ott maradt az iskolaépület üresen, és akkor Dénesék mentek az önkormányzathoz meg a püspök úrhoz, hogy ez lehetne a kinti Támogató Szolgálatnak a központja. És sikerült, 99 évre megkapta a református egyház az iskolaépületet, vele együtt a területet is, és ott is beindult a szolgálat. Szükség is van rá, mert rengetegen laknak a környező tanyákon. A benti, a kerekestelepi Támogató Szolgálatban vagy húsz munkahelyet tudtunk teremteni, ami nagyon nagy áldás, mert ugye nincs munkája sokaknak, és a gondozáshoz, az ételhordáshoz, a házi segítséghez emberek kellene. A bánkiak még többen vannak, ott harmincvalahány munkahelyet tudott teremteni az egyház.

Nagyon fontos, hogy nem csak házi gondozást nyújtunk, hanem közösséget is, méghozzá lelki közösséget, tehát többszörösen is hasznos szolgálat ez. És élő gyülekezet olyan értelemben is, hogy óvoda van, iskolások vannak – akik ugyan nem nálunk járnak iskolába, hanem egyik bejár a Kisrefibe, a másik a Dóczyba, a harmadik máshova –, tehát fiatalok is vannak, van középkorosztály, és vannak ugye az idősebbek, akik mindig is voltak. Nagyon jó kis családi gyülekezet. Nyilván nem akarunk a létszámban versenyezni a Nagytemplommal, ahol viszont vannak, akik már évek óta oda járnak, talán még a karjuk is összeér a padban, de még két szót nem váltottak esetleg egymással. Ebben a kisebb gyülekezetben olyan jól együtt vagyunk, mint egy család; rengeteg névnapot és mindenféle jót szervezünk, amikor örömeinkben vagyunk együtt, és ha beteg valaki, akkor is megyünk, érdeklődünk, segítünk, ha tudunk.

Réka húgom nagyon szeret sütni-főzni, így aztán minden délben átmegyek hozzá, megebédelgetünk, utána meg általában meg szoktuk hallgatni fél kettőtől a vallásos félórát a rádióban. Az Európa Rádió nagyon jó, ez egy nagy áldás. Szoktak kijönni

hozzánk is, nem egy istentiszteletet, amikor én szolgáltam, felvettek, és délután háromkor vasárnap már adták is le.

Aztán délután kettő-fél három körül hazajövök, vagy még felmegyek a városba. Szeretem a sporteseményeket, és itt közel vagyok mindenhez: futball van, atlétika van, vízilabda van, kézilabda... A két öcsémmel mi valamikor Kerecsenyben röplabdáztunk, atletizáltunk, gerelyt dobáltunk meg hát futballoztunk persze. Én még Fehérgyarmaton is jártam edzésre, futballoztam is, csak ott gondot okozott egy-két idős, nagyon hagyományos gondolkodású hívünknek, hogy a tiszteletes úr futballozik – persze nem is nagykabátban játszottam. De aztán ez feloldódott. Amikor Kovács Sanyi játszott a DVSC-ben valamikor⁴⁹, annak még örültek is sokan. Elég kemény hátvéd volt, és bekiabáltak neki, hogy „Gyóntassa meg, tisztelendő úr!” – ilyen félig református, félig katolikus megszólításban. A Kistemplomban volt ő, és néha dudált a busz a templom előtt – ment a csapat, és majdnem le kellett rövidíteni a prédikációt, mert indultak a meccsre.

De nekem ez jó, mert szeretem a sportot. Persze amíg fiatalabb az ember, mindig győzni akar, később meg már csak nézzük, de ez is jó. Kerekestelepen is megbeszéljük néha a meccseket, meg elmondjuk, hogyan volt régen. Például Tóth Bandi a Kinizsiben játszott valamikor, ami nem egy sztár csapat, de hát egy-egy meccs itt is majdnem olyan izgalmas, mint egy nagy Real–Sevilla mérkőzés, mert egyszerűen mindenki odateszi magát a legjobb tudása szerint, Bandi meg elmeséli, hogy milyen gólt rúgott ő egykor. Persze a távolság meg az idő megszépíti a dolgokat, és még nagyobbnak tűnik, amit az ember csinált, de legalább jó visszaemlékezni rá.

Jegyzetek

¹ **Újszászy Kálmán** (1902–1996): teológus, tanár, gyűjteményi felügyelő. Tanulmányait a sárospataki Református Teológiai Akadémián végezte (1927), Debrecenben doktori oklevelet (1932), Szegeden egyetemi magántanári képesítést szerzett (1939). 1929-től Tanítóképző-intézeti tanár Sárospatakon, majd teológiai akadémiai tanár. 1931-től a Sárospatakon kibontakozó faluszeminárium, 1936-tól a népfőiskola egyik irányítója, 1944-1946 között a főiskola rektora volt. A népfőiskola 1948-ban - kényszerűen - megszűnt, a református intézmények közül a tanítóképzőt 1950-ben, a gimnáziumot 1952-ben államosították. 1951-ben megszüntették a teológiát is, amely 1992-ben kezdte meg újra a működést. Újszászy professzor 1948 után a kollégium főkönyvtárosa, 1969-től a Tiszáninnyi Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek felügyelője, az Országos Református Gyűjteményi Tanács ügyvezető elnöke, majd elnöke, a Tiszáninnyi Református Egyházkerület főgondnoka volt. Népműveléssel, művelődéstörténettel is foglalkozott. Az általa szervezett és vezetett sárospataki faluszeminárium (1931–1952) a magyarországi falukutató mozgalom egyik jelentős intézménye volt. – Fő művei: *A falu. Útmutatás a magyar falu tanulmányozásához* (Sárospatak, 1934); *Kultúra, nemzet, falu* (Debrecen, 1937); *Népfőiskolai tapasztalatok* (Bp., 1947). (forrás: Magyar Néprajzi Lexikon)

² Az első bécsi döntést (1938) követően, melynek eredményeképpen Magyarország visszakapta a Felvidéket, a román félelmek (hogy a trianoni területeket elveszíthetik) és a magyar várakozások (hogy e területeket visszakaphatják) mindkét fél számára túlfűtött állapotot eredményeztek. A magyar és a román sajtó, az állami tisztviselők megnyilatkozásai, a román állami és helyi intézkedései, a különböző szervezetek közleményei egyre hisztérikusabban reagáltak a másik fél vélt vagy valós provokációira. Különösen forró volt a légkör a határszéleken. A puskaporos hangulatra jellemzően egy Székelyudvarhelyen megjelenő hetilap főszerkesztője azzal fenyegetett, hogy a románok Szent-Bertalan éjszakát fognak rendezni, a magyarokat vipéráknak nevezte, és követelte a máglyára küldésüket, ugyanakkor Sass Kálmán érmihályfalvai lelkipásztor „önmagától értetődőnek” nevezte, hogy a románok adott esetben és időben a határ menti magyarságot legyilkolják, falvait, városait felégetik, hogy így a magyar revíziós törekvéseket csírájában elfojtsák.

A román lakosság felfegyverzésének hírére „az erdélyi magyarság élete, vagyona átmentése érdekében, minden különösebb irányítás nélkül kezdett gondolkodni, tervezgetni, szervezkedni, előkészülni az önvédelemre” (*Sass Kálmán: Szegény Erdélyország, 1940*). Ennek keretében alakították meg a *Magyar Önvédelmi Szervezet* nevű mozgalmat 1939-ben, melynek 172 tagját – köztük Sass Kálmán érmihályfalvai, Lengyel László tamásváraljai lelkipásztort és további 22 református és katolikus paptársukat – még ugyanabban az évben letartóztatták. Az ellenük felhozott vád szerint magyar „terrorista szervezetként” román reguláris csapatok megtámadása, a kiemelkedő személyiségek elleni merényletek megszervezése, illetve félkatonai és kémszervezetek létrehozása volt a Magyar Önvédelmi Szervezet célja és közeli kapcsolatban álltak a Héjjas Iván vezette Rongyos Gárdával. Nagyváradon gyűjtötték össze a letartóztatottakat 1939 októberében, majd novemberben átszállították őket a kolozsvári katonai börtönbe. Miután a vallatások ellenére sem sikerült érdemi bizonyítékot szerezni a szervezkedéssel kapcsolatban, a 172 erdélyi magyar letartóztatott közül 53-mat 1939. decemberében a román hatóságok Magyarországra toloncoltak.

Lengyel Lászlót a magyarországi száműzetésbe követte felesége is, a család több mint 8 hónapig egy Erdélyből a trianoni döntés után áttelepült kúriai bíró vendégszeretétét élvezte Budapesten. Észak-Erdély visszacsatolása napján, 1940. szeptember 5-én Lengyel László a magyar katonákkal együtt tért vissza Erdélybe, és szeptember 7-én hazatért Tamásváraljára. (Források: Tófalvi Zoltán: *Megbűnhődött magyarság – „Hazaárulási” kirakatperek Erdélyben*. http://www.napkut.hu/naput_2001/2001_08/003.htm, Simon Attila: *Az erdélyi magyar történelmi egyházak vezetői a mindenkori román titkosszolgálat célkeresztjében – Megemlékezés Lengyel László halálának 50. évfordulóján* (elhangzott: Tiszakerecseny, 2009. augusztus 22.), http://refszatmar.eu/?page_id=1600)

³ 1937 márc. 7-én iktatta be Lengyel Lászlót a tamásváraljai gyülekezet. (A presbiteri jegyzőkönyvet idézi Simon Attila: *Az erdélyi magyar történelmi egyházak vezetői a mindenkori román titkosszolgálat célkeresztjében – Megemlékezés Lengyel László halálának 50. évfordulóján* (elhangzott: Tiszakerecseny, 2009. augusztus 22.), http://refszatmar.eu/?page_id=1600)

⁴ Az 1807-ben épült Láncoz-templom Szatmárnémeti belvárosában található, a Kálvin téren (Piața Păcii). Nevét az 1862-ban készült, a templomot körülvevő alacsony lánckerítésről kapta. Később ezt a kerítést kiterjesztették az előtte húzódó térre is, ahol korábban az 1703-ban elpusztult református templom állott. (<http://lexikon.adatbank.ro/muemlek.php?id=268>)

⁵ 1937 elejére a tamásváraljai „templom és a parókia már annyira megrokkant, hogy az államhatalom emiatt a templomot be akarta zárni. A torony dűlőfélben volt, a parókia falai megrepedeztek, két sarka leomlott, az egyház adóssága pedig 60.000 lejre rúgott. (...) Az új lelkes, Lengyel László azonnal a romok eltakarításához s építkezéshez fogott. A munkálatokhoz az egyházmegye 20693 lej missziói segínyt utalt ki. A munka olyan jól haladt, hogy augusztus 1-én megtörtént a toronygömb és a csillag ünnepélyes feltétele. (...) A templom felszentelésére 1937 szeptember 27-én került sor”. (Simon Attila: Az erdélyi magyar történelmi egyházak vezetői a mindenkori román titkosszolgálat célkeresztjében – Megemlékezés Lengyel László halálának 50. évfordulóján (elhangzott: Tiszakerecseny, 2009. augusztus 22.), http://refszatmar.eu/?page_id=1600)

⁶ 1947. február 10-én a párizsi békeszerződések visszaállították az 1940 előtti román-magyar határt.

⁷ **Ébredés:** a 19. századi protestáns teológusok racionalista, bibliakritikus, teológiai liberalizmust képviselő nézeteivel szemben Európa-szerte – Magyarországon első jelentős hullámában a századfordulón – kibontakozó, a református egyházi élet meglevénedését szolgáló mozgalom. Célja, hogy a hittételek pusztá elfogadása, az egyházhoz tartozás társadalmi kötelezettségnek tekintése, valamint a szertartásokon történő tradicionális részvétel helyett öntudatos, elkötelezett és érzelmileg motivált keresztyének közössége legyen a református egyház. Az ébredési mozgalmak – nem csak Magyarországon – jellemzően a hivatalos egyháztól bizonyos távolságot tartó egyesületek belmissziós tevékenységében (evangelizációk, vasárnapi iskola, konferenciák) bontakoztak ki, melyek közül Magyarországon a 20. század első felében a CE Bethánia Egylet, a Soli Deo Gloria Szövetség és a MKDSZ voltak a legjelentősebbek. Az ébredési mozgalom a második világháború után erőteljes fellendülésnek indult. Az elsősorban a Bethánia Egylet által újraindított belmissziós, tevékenység jelentős kelet-magyarországi kiterjedtségét segítette a debreceni teológushallgatók aktív utaztatása, akik 1945-1949 között evangelizációs körutakon járták be a keleti megyék falvait (Vaja, Mándok, Lónya, Tiszabездés, Tiszakerecseny, Komoró központokkal). Főleg nyáron, de egész évben konferenciák és evangelizációk sora követte egymást, esetenként az országban egyszerre nyolc-tíz helyen. A nyári táborok legtöbbször Tahiban, Berekfürdön, Miskolc-Tapolcán és Alcsúton zajlottak. 1947 nyarán Tiszakerecsenyben és Berekfürdön is konferencia volt. (Források: Csohány János: Simai Erdős József. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2009. 12. évf. 3. szám; Árgyelán Erzsébet: *Ébredéstörténet a Magyarországi Református Egyházban 1945 és 1950 között. Események a Bethánia körül 1945 és 1950 között*; <http://www.parokia.hu/publikacio/cikk/103/oldal/11/>)

⁸ **Szikszai Béni** (1909-1985): a Bethánia Egylet főtitkára. Abonyban született, szülei az értelmes fiút kereskedelmi iskolába járaták, ahol érettségizett is. Érettségi előtt tüdőbetegséget kapott; a testi-lelki válságban kapott édesanyjától 18. születésnapjára egy Bibliát, amelyet kezébe vett és nem tudta letenni: „... elolvastam, letettem a könyvet és azt mondtam, hogy ami ebben a könyvben írva van az igaz, és én erre ráteszem az életemet.” A Bethánia CE Egylet utazó titkára lett, ez a feladat a missziói munka perspektíváját nyitotta meg előtte. Későbbi apósával, Sallai Istvánnal, aki a Bethánia főtitkára volt 1940-ig, akitől ő vette át a főtitkári stafétabotot, igen szoros testvéri és baráti kapcsolatba került.

1949-ben, amikor a Bethánia Egyesületet megszüntették, Szikszai Bényt a Református Konvent megbízta az evangelizációs bizottság vezetésével. 1950-ben viszont minden ígéret ellenére társadalom és államellenesnek ítélték ezt a munkát, s megkezdődött az üldözés. Szikszai Bényt nem alkalmazták sehol. Családját alcsúti parasztnál vállalt bér munkákból igyekezett eltartani. A kitelepítést megelőzve Sallai Eszter (a korábbi jóbarát, főtitkár leánya) tanyasi tanítónő otthonában találtak befogadó szeretetet és egyszerű élethelehetőséget. Favágó lett az erdőgazdaságban s örült ennek a munkának is. Irtotta a bozótot és vágta a fát, hordta a vállára nehezedő terhet. Felesége hirtelen meghalt, ott maradtak árván. Aztán a jóval fiatalabb tanítónő elfogadva az Istentől adott helyzetet összeházasodott a megárvult főtitkárral. Amikor módjuk volt elmentek a szétdobált közösség

kiscsoportos alkalmaira, s a hatvanas években újra kereste a kapcsolatot a régi testvérekkel, hirdette az igét sokfelé az országban. (Forrás: <http://www.parokia.hu/lap/f-e-n-y-s-u-g-a-r/ujzag/cikk/mutat/4651/?i=657>)

⁹ **Vajda Mária** a második világháború előtt a Bethánia CE Szövetség debreceni csoportjának vezetője volt. A Vajda család Átányból költözött Debrecenbe, otthonukban, majd hamarosan a város más pontjain is bibliórakat, imaórákat tartottak. Szoros, baráti kapcsolatban álltak Molnár Mária misszionáriusnővel is. Vajda Mária egyik húga Borbély Béla, másik lánytestvére Békefi Benő felesége lett. A második világháború után kibontakozó országos ébredési mozgalomban Vajda Mária aktívan vett részt. Asztalos Zoltán, ny. alsóvadászi lelkipásztor így emlékezik rá: „Amikor (...) csatlakoztam a CE Szövetséghez, lelkileg közel kerültünk Vajda Máriához, akit mi csak „Mariska néninek” neveztünk. Nekünk fiataloknak ő volt a lelki édesanyánk. Mindent meg lehetett vele beszélni”. (Asztalos Zoltán: Molnár Mária, a vértanú. http://liebenzell.hu/KHir/2011_05_internetre.pdf)

¹⁰ **Borbély Béla** (1916-1992): református lelkész. A debreceni református teológián szerzett lelkészi oklevelet 1939-ben. A CE Bethánia utazó titkára volt. 1951-ben konventi lelkésszé nevezték ki, a kitelepítettek lelkigondozása miatt azonban sok támadásban volt része. Vencsellőre került, de evangélizációs szolgálatai miatt rendőrségi felügyelet alá helyezték. Mivel nem járhatott vidékre, a vágyódó lelkek mentek el hozzá, így indulhatott el a „vencsellői csendesnap”, ahol olykor több százan is megjelentek. 1983-tól a Református Iszákosmentő Miszsió titkára volt. Később, a rendszerváltás idején megalakuló Biblia Szövetség elnökévé választotta, amely tisztséget haláláig ellátta. (Forrás: <http://www.confessio.eoldal.hu/cikkek/magyarorszag-egyhazi-a-20-szazad-masodik-feleben.html>)

¹¹ „1949. januárjában gyermekevangélizáció volt Tiszakerecsenyben. Ez idő tájt járt Magyarországon Friesen Margit, kanadai gyermekmunkás. Ő honosította meg a már csak flanel képeknek nevezett szemléltetőeszközöket. Forradalmi alkotás volt az akkori hitoktatásban. Az evangélizációnak több áldása is volt: "adjunk hálát Istennek a gyermekevangélizációért, és szégyenüljünk meg, ha eddig mosolyogtunk. Szégyenüljünk meg, mint a tanítványok." Friesen Margit februárban Gödöllőn hirdeti az örömhírt a gyermekeknek” (Árgyelán Erzsébet: Ébredéstörténet a Magyarországi Református Egyházban 1945 és 1950 között; <http://www.parokia.hu/publikacio/cikk/103/oldal/11/>)

¹² **Baráth Gusztáv** a Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács vb Állami Egyházügyi Hivatal-i megbízottja volt. Egyebek mellett „Jelentés a megyénkben meglévő Bethánista mozgalomról” címmel folyamatosan küldte jelentéseit a megyében folyó evangélizációs alkalmakról, konferenciákról és lelkészekről. (Forrás: Zika Klára: A testvér árulása. Biblia és Gyülekezet, XIX. évf. 1. szám, 2007. április)

¹³ Az 1950. évi 23. számú tvr. a hittudományi karokat az 1949/50. tanév végével leválasztotta az egyetemek szervezetéről, és azok az illetékes egyházak kezébe kerültek. Így Debrecenben az 1950/51. tanévtől a Debreceni Református Teológiai Akadémia kezdte meg működését. A következő évben Kossa István ÁEH elnök az egyház egyik feladatául a teológiai akadémiák összevonását szabta. A református egyház részéről tárgyaló személyek elmondták, hogy nem tartják indokoltnak a négy teológia akadémia további fenntartását. Ezért az Egyetemes Konvent elnöksége intézkedett, hogy a tiszáninneni egyházkerület a sárospataki, a dunántúli pedig a pápai teológiai akadémián ne nyissa meg az 1951/52. tanévet.

A Dunántúli Egyházkerületi Tanács és az egyházkerületi közgyűlés szomorúan, de elfogadta a konventi elnökség határozatát, a tiszáninneni egyházkerület rendkívüli közgyűlése azonban egyöntetűen elutasította a konventi elnökség határozatát. A részben Budapestre, részben Debrecenbe irányított hallgatók 1951. október 20-án visszamentek Sárospatakra és Pápára, követelték az akadémiák megnyitását, de próbálkozásaik eredménytelennek bizonyultak. Az egyházvezetőség az új zsinattal 1951. november 29-én megszavaztatta az 1951: I. egyházi tc.-t és meghozták a 104/1951. számú határozatot, amivel megszüntették a sárospataki és a pápai teológiai akadémiákat és két országos teológiai akadémia – a budapesti és a debreceni - felállításáról rendelkeztek.

A két teológiai akadémia megszüntetését követő évben az egyházi gimnáziumok kerültek a középpontba. Horváth János az ÁEH elnöke 1952. február 21-én arról értesítette Rákosi Mátyást, hogy a református és az evangélikus egyház vezetőivel megegyeztek abban, hogy 1952/53. tanévtől csak egyetlen egyházi fiúgimnázium fog megindulni Debrecenben. Az átadásra kerülő református és evangélikus fiú- és leánygimnáziumok, valamint a református tanárképző államosítását írásban kérik az egyházak az Állami Egyházügyi Hivataltól. Az államosításra felajánlott egyházi iskolákat épülettel és teljes felszereléssel együtt adják át. Az Egyetemes Konvent Elnökségi Tanácsa 1952. június 19-én határozatot hozott arról, hogy a debreceni gimnázium kivételével a négy – a magyar állam és a református egyház közti 1947-es Egyezményben biztosított - gimnáziumot felajánlják az államnak.

Még 1948-ban államosították a Debreceni Kollégium elemi iskoláját, Főgimnáziumának alsó négy évfolyamát és a Tanítóképző intézetét, a polgári iskolája pedig megszűnt. A teológiai kart az egyetem 1950-ben számúzte a falai közül, ekkor visszatért a Kollégium szervezeti keretébe, azaz gyakorlatilag összeolvadt az ott működő Lelkészképző Intézettel, és Teológiai Akadémia néven folytatta működését. A Tanárképző Intézet 1952-re elhalt, mivel az iskolák államosítása folytán funkcióját veszítette. Ugyanebben az évben államosították a Dóczi Leánygimnáziumot, amelynek épületét az egyetem gyakorló gimnáziuma kapta meg. A Dóczi részben beleolvadt a Kollégium ekkor koedukált iskolává váló gimnáziumába, átvéve a diákok és tanárok nagy részét. (Források: Erdős Kristóf: A Magyar Köztársaság és a Magyarországi Református Egyház 1948-as egyezményének vizsgálata I-II. *Ring Magazin*, 2007. 05. 03., Győri L. János: „Egész Magyarországnak és Erdélyiségnek... világosító lámpása” – A Debreceni Református Kollégium története, Tiszántúli Református Egyházkerület kiadása, Debrecen 2008.)

¹⁴ **Nagy Géza** (1911-1986): a Debreceni Református Kollégium Gimnáziumának matematika-fizika szakos tanára 1934-től 1982-ig, a Fiúinternátus vezetője. (Forrás: A Debreceni Református Kollégium az 1951-1987 közötti években. <http://digit.drk.hu/?m=lib&book=2&p=7>)

¹⁵ **A Debreceni Református Kollégium Oratóriuma:** a Kollégium imaterme, Debrecen legjelesebb nemzeti emlékhelye. Itt tartotta üléseit 1849 telén és tavaszán Kossuth Lajos vezetése alatt a forradalmi országgyűlés, és itt hozták meg 1849. április 14-én a Habsburg Ház trónfosztásáról azt a határozatot, amelyet a Függetlenségi Nyilatkozatban proklamáltak. Ugyancsak az Oratóriumban ülésezett 1944. december 21–22-én az Ideiglenes Nemzetgyűlés. (Forrás: A Debreceni Református Kollégium története (szerk. Barcza József, MRE Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest, 1988.)

¹⁶ **Tóth Béla** (1908-1996): tanár, irodalomtörténész. Középiszkoláit a kisvárdai gimnáziumban végezte 1929-ben, majd a Debreceni Egyetemen szerzett magyar–latin szakos tanári képesítést 1934-ben. Először Karcagon, majd 1936–41 között a debreceni, 1941–44 között a székelyudvarhelyi Református Kollégiumban volt tanár, utóbbi helyen a város szellemi életének tevékeny részese. Irodalmi tárgyú cikkeit, tanulmányait ebben az időszakban rendszeresen közölte a *Székely Közélet* és a sepsiszentgyörgyi *Székely Nép*; erdélyi magyar irodalmi tárgyú írásait korábban a *Kelet Népe*, 1941 után a *Magyar Élet* és a *Protestáns Szemle*. 1944 kora őszén visszatért Debrecenbe, ahol a Református Kollégiumban tanított nyugdíjazásáig (1971). Pályájának ebben a második szakaszában is figyelemmel követte a romániai magyar szellemi élet eseményeit: az *Alföld*, *Confessio*, *Művészet*, *Valóság*, *Hajdú-Bihari Napló* és más lapok hasábjain bírálatokat, könyvszemle-cikkeket írt, többek között egy átfogó tanulmányt az ötvenéves romániai magyar irodalomról (Alföld 1970/7). 1988-ban Debrecen Városáért Díjjal, 1995-ben Debrecen díszpolgára címmel tüntették ki. (Forrás Romániai Magyar Irodalmi Lexikon)

¹⁷ 1956. október 23-án délelőtt a debreceni diákság tüntetést szervezett a megszálló szovjet hatalom és a sztálinista diktatúra ellen. Először az egyetem és a belvárosi pártszékház között vonultak fel a hallgatók, hogy kinyomtasák a követeléseiket, melyeket 20 pontban foglaltak össze. A város vezetése tárgyalta velük, majd Görbe János a pártszékház egyik erkélyéről elszavalta a *Még kér a nép* című Petőfi verset. A diákok az őket támogató debreceniekkel este 6 óra felé a városközpontba vonultak, ahol az ÁVH karhatalmistái mindenféle

figyelmeztetés nélkül lövéseket adtak le a tömegre. A sortűzben két tüntető halt meg. (Forrás: Filep Tibor: Debrecen 1956. - Forradalom, nemzeti ellenállás, megtorlás. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2000.)

¹⁸ A Szabad Európa Rádió tevékenységének egyik legtöbbet kritizált fejezete az 1956-os forradalom alatti működése, amikor a Magyar Osztály munkatársai a hazai viszonyok hézagossága ellenére az események közvetítésére vállalkoztak. A forradalom két hete alatt a Magyar Szerkesztőség egyetlen alkalommal sem ült össze azzal a szándékkal, hogy az eseményeket átgondolja, a követendő utat és magatartást eldöntse. A szerkesztőket gyakorta átgondolatlan és szubjektív kommentárjaik jellemezték. Szinte végig hibásan ítélték meg nagy Imre szerepét, sőt a szovjet csapatok behívását és a statáriumot is vele hozták párhuzamba. Radikális rendszerváltást követeltek. Gyakorlati tanácsokat adtak az egyenlőtlen fegyveres harcra, s ezzel számos értelmetlen áldozatot okoztak, később pedig a fegyverek megtartására szólítottak fel. (Forrás: http://hu.wikipedia.org/wiki/Szabad_Eur%C3%B3pa_R%C3%A1di%C3%B3_Az_1956-os_forradalom_k.C3.B6zvet.C3.ADt.C3.A9se)

¹⁹ 1956. október 30-án a szovjet csapatok kivonulása tervszerűen haladt. Október 31-én Moszkvában az SZKP KB Elnöksége összeült. Hruscov úgy gondolta, ha Magyarországról kivonulnak, akkor ezt a nyugati hatalmak a gyöngeség jelének fogják fel. Az SZKP KB Elnöksége határozatában utasította Zsukov marsallt, hogy dolgozza ki a magyarországi eseményekkel kapcsolatos intézkedések tervét. Ettől kezdve az események felgyorsultak. Magyarországon október 31-én a déli órákban a miskolci rádió jelenti, hogy a szovjet légvédelmi tüzérség és páncélos fegyvernem irányát változtatott, és Záhony-Nyíregyháza irányában hazánk területére ismét bevonult. A szovjet csapatok mozgása nyugat-keleti irányból körkörösre, majd kelet-nyugatira vált. (Forrás: Györkei Jenő - Horváth Miklós Adalékok a szovjet katonai megszállás történetéhez Szovjet katonai intervenció 1956. Argumentum Kiadó, Budapest, 1996.)

²⁰ A **rendőrhatósági felügyelet** (röviden: ref.) – a kitiltás és az internálás mellett – nem a magyar állampárti berendezkedés „találmánya”, azonban a Rákosi- és a Kádár-korszakban előszeretettel alkalmazták, mégpedig a köztörvényes bűnökért kirótt börtönbüntetésükből szabadulók mellett elsősorban a politikai okokból gyanúsak vagy üldözöttek ellen. Jogi alapja a 8130/1939 sz. ME. rendelet, illetve a végrehajtása tárgyában kiadott 760/1939 sz. BM. rendeletek, melyek 1939. szeptember 2-án jelentek meg a Budapesti Közlönyben. A miniszterelnöki rendelet kimondta: „A rendőrhatóság azokat a személyeket, akiknek bizonyos községben vagy az ország bizonyos részeiben való tartózkodása a közrend és a közbiztonság vagy más fontos állami érdek szempontjából aggályos vagy gazdasági okból káros.

a) tartózkodási helyükön rendőri felügyelete alá helyezi, vagy

b) tartózkodási helyükről illetőleg az ország bizonyos részeiről - községi illetőségükre tekintet nélkül - kitiltja és az ország más helyén rendőrhatósági felügyelet vagy a szükségeshez képest rendőrhatósági őrizet alá helyezésüket rendeli el.”

A végrehajtási rendelet részletezte, hogy mit tehet, illetve nem tehet a ref. alatt álló személy. A lakhelyelhagyási tilalmon és a rendőrségnél kötelező rendszeres jelentkezésen túl további korlátozásokat is tartalmazott. Így a ref. alatt álló személy nem adhatott fel táviratot, nem használhatta a távbeszélőt, postai küldeményeit rendszeresen felbontották, a lakóhelyétől szolgáló települést nem hagyhatta el, és a lakását is csak a nap meghatározott óráiban és meghatározott célokból (pl. munkába járás, vásárlás). A rendőrhatósági ellenőrzés alá vont személy a rendelet értelmében „eltiltható attól, hogy a rendes környezetéhez tartozó személyeken kívül mással érintkezzék; a másokkal való érintkezés csak a rendőrhatóság kivételes engedélyével és ellenőrzéssel megbízott személy jelenlétében mehet végbe.” Az a „refes”, aki a rá vonatkozó rendelkezések bármely előírását megszegte, 30-60 nap elzárással volt büntethető. (Forrás: Kovács Tamás: Internálások, internálótáborok; http://archivnet.hu/kuriozumok/internalasok_internalotaborok.html)

²¹ Az 1956-os forradalom leverése után a magyarországi ellenállás egyik utolsó jele volt a szájról szájra terjedő, időnként a falra festve megjelenő felhívás: „Márciusban újrakezdjük!” (MUK). Amint Kozák Gyula írta a

„MUK”-ról: „Mögötte nem volt komoly mozgalom vagy szervezet, de az elnyomás fokozásához használt propaganda eszközeként a hatalom életben tartotta, hogy erejét mutatva mind keményebben léphessen fel.” Az MSZMP vezetői ugyanis 1957 elejétől úgy vélték, hogy hatalmuk további konszolidálásához az elnyomó intézkedések folytatására, sőt fokozására van szükség. A korabeli belügyi és pártiratok alapján úgy tűnik, hogy a megtorlás politikájának nyílt meghirdetéséhez adott hivatkozási alapot a MUK. Kádár János 1957. február 2-án az MSZMP Nógrád megyei aktívaértekezletén a közelgő március 15-ére hivatkozva valóban kijelentette: „Nekünk a nép iránti kötelességünk, hogy az ellenforradalmi provokációkkal szemben résen legyünk, és ha ilyennel találkozunk – kimondom a szót – kíméletlenül fel kell lépnünk”. Ám Kádárnak az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának 1957. február 26-án tartott ülésén elmondott referátumából világosan kiolvasható, hogy nem tartotta a MUK-ot valóságos veszélynek: „Én meg vagyok győződve, hogy nem tudnak minket komolyan visszanyomni” – mondta. A hatalom természetesen mindent megtett annak érdekében, hogy március 15-ével kapcsolatban megakadályozza a tiltakozó akciókat. A belügyi és katonai intézkedések, a megfélemlítés meg is tette hatását, és az ünnep nyugalomban telt. (Forrás: Kecskés D. Gusztáv: Márciusban újra kezdjük! – *Hetek*, 2011. 03. 11.)

²² **Kis Rákóczi-harang:** A Kollégium udvarán elhelyezett kis harangot a Rákóczi-harang kireszelt darabjából öntötték. Az eredeti harangot I. Rákóczi György erdélyi fejedelem öntette az ellenségtől zsákmányolt ágyúkból 1636-ban, és adományozta Debrecen városának. A Nagytemplomban elhelyezett 5600 kg-os harang az 1802-es tűzvészben megrepedt. 1865-ben Hiltzer Ignác kivágta a megrepedt részt, ebből készült el a Kollégium ma is meglévő csengettyűje) és újjáöntötte a harangot, de az ismét megrepedt. Ekkor Rákóczi 167 kg-os címerét is kivágták belőle, és kiállítási tárgyként elhelyezték a Kollégiumban. A harang újjáöntésére végül 1873-ban került sor; ez az eredeti Rákóczi-harang pontos, kb. 600 kg-mal kisebb mása, melyen megtalálhatók az eredeti feliratok és Rákóczi címere is. A Nagytemplom nyugati tornyában függ.

(Forrás: <http://www.magyarharangok.hu/debrecen.html>)

²³ 2009. augusztus 22-én Lengyel László (1908-1959) tiszakerecsenyi lelkipásztor halálának 50. évfordulóján hálaadónapot tartottak és emléktáblát avattak a tiszakerecsenyi református templomban. Mások mellett beszédet mondott Simon Attila református lelkipásztor *Az erdélyi magyar történelmi egyházak lelkészei a mindenkori román titkosszolgálat célkeresztjében*, és Dr. Takács Péter egyetemi tanár *Lengyel László tiszakerecsenyi szolgálata* címmel. (Forrás: <http://www.w.parokia.hu/hir/mutat/567/>)

²⁴ **Bethánia Egyesület:** A CE Szövetséget Francis E. Clark, portlandi presbiteriánus lelkész indította el gyülekezetének 58 fiataljával, akik 1881.febr.2-án nyilatkozat aláírásával arra kötelezték el magukat, hogy Megváltójukat, Jézus Krisztust akarják életükkel szolgálni, és ebből a célból egy keresztyén közösségben, ifjúsági szövetségben együtt kívánnak munkálkodni. A mozgalom első célkitűzése az ifjúsági misszió, azon belül pedig azzal az elhatározással indul, hogy megtartsa a hitre jutott fiatalokat a gyülekezetben és a hitben. A CE Szövetség gyorsan elterjedt először Amerikában, majd az egész világon. Magyarországon 1900-ban Szabó Aladárné először egy gyermekszövetséget alapított. Szabó Aladár, dr. Kecskeméthy István teológiai tanárok és mások 1903-ban alapították meg a Bethánia Egyletet, és kérték annak felvételét a CE Világszövetségbe. A Bethánia Egylet, bár megalakulásában az említett lelkészek döntő szerepet játszottak, alapvetően mindig laikus mozgalom volt. Igyekezett a CE mozgalomra jellemző módszereket (evangelizációk, konferenciák, csendesnapok, bibliaórák, vasárnapi iskolai munka, személyes lelkigondozás stb.) nálunk is meghonosítani. Az Egylet célja: a keresztyén könyörülő szeretet gyakorlása és az igazi keresztyén élet felvirágoztatása. A Bethánia Egylet csoportjai (Szabolcs, Borsod, Dél-Magyarország, Budapest és környéke) ébredési góccokká váltak. 1950-ben politikai nyomással a Bethánia Egyletet feloszlatták. 1990.márc.31-i dátummal Bethánia CE Szövetség néven – mint a Bethánia Egylet jogutódját – társadalmi szervezetként újra bejegyezték, és még abban az évben újra felvételt nyert a CE Világszövetségbe. (Forrás: <http://www.parokia.hu/lap/bethania-ce-szovetseg/cikk/mutat/bemutatkozas/>)

²⁵ **Péter János** (1910-1999): református püspök, politikus. A budapesti Református Theológiai Akadémián, majd Párizsban és Glasgowban tanult. 1935-ben Budapesten református lelkészi oklevelet szerzett. 1936-tól 1945-ig a budapesti Bethesda kórház lelkésze. 1945-ben állami szolgálatba lépett a Külügyminisztérium béke előkészítő osztályának munkatársaként. 1945-1946-ban a párizsi békekonferencián a magyar delegáció tagja. Tildy Zoltán, majd Szakasits Árpád köztársasági elnökök titkárságának vezetője 1949-ig. 1949-1956 között a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke. 1956. október 31-én lemondott püspöki méltóságáról. A külügyminiszter első helyettese 1958-1961 között, majd külügyminiszter 1961-1973 között. Az Országgyűlés alelnöke 1973-tól 1988-ig, az Elnöki Tanács tagja 1957-től 1961-ig. Az MSZMP Központi Bizottság tagja 1966-1988 között.

(Forrás: História – digitális adatbázis.

http://www.tortenelmitar.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=5521&catid=84:p&Itemid=67&lang=de

²⁶ Feljegyzés az október 23. utáni egyházi eseményekről. MOL ÁEH iratai, XIX-A-21-c-030/6 (16.d)

²⁷ Elhangzott 2008. augusztus 22-én Tiszakerecsenyben, a Lengyel László születésének 100. évfordulóján tartott megemlékezésen.

²⁸ **Juhász Pál** (1916-1984): orvos, pszichiáter, egyetemi tanár. Orvosi oklevelét 1940-ben szerezte Debrecenben, majd az Ideg- és Elmeklinikán volt Sántha Kálmán tanársegéde. 1946-1954 között a Magyar Néphadsereg Központi Kórházának elmeosztályát vezette, majd 1964-1967 között a Debreceni Orvostudományi Egyetem ideg- és elmeorvosok egyetemi tanára, 1964-67-ben az egyetem rektora volt. 1967-1984 között a Semmelweis Orvostudományi Egyetem Pszichiátriai Klinikájának igazgatója, tanszékvezető egyetemi tanára. Budapesten az 1940-es évek végén az elsők között létesített EEG laboratóriumot, később epilepsziaközpontot. A Központi Kórházban vezetése alatt fejlődött korszerű osztályokká a neurológia, pszichiátria és az idegsebészet. Debrecenben végzett epidemiológiai vizsgálatait nemzetközi elismerést arattak. Sokoldalú pszichiáter volt, aki megvalósította azt az elképzelést, hogy a pszichiátriai kezelés mind határozottabban a beteg társadalmi helyzetének megőrzésére, ill. helyreállítására irányul. Alapító elnöke volt a Magyar Pszichiátriai Társaságnak, amelynek elnöki tisztségét haláláig viselte, valamint főszerkesztője a Magyar Pszichiátriai Szemlének. (Forrás: Magyar Életrajzi Lexikon)

²⁹ **elektrokonvulzív terápia (ECT):** görcsroham kiváltása céljából, a frontotemporális régió bőrére helyezett elektródákon keresztül áramimpulzus közvetítése az agyállományra. A mai napig világszerte alkalmazott pszichiátriai eljárás, elsősorban súlyos, gyógyszeresen nem vagy csak csekély mértékben kezelhető depresszió esetén. A kezelést ma már minden esetben műtéti altatásban és izomrelaxáció mellett végzik altatóorvos és pszichiáter jelenlétében. Az alkalmazott áramerősség változó, 800 mA körüli. Mivel az 1950-es évek végén még igen kevés és alacsony hatásfokú antidepresszívum volt forgalomban (az első antidepresszívumot 1953-ban fedezték föl), az elektrokonvulzív terápia a jelenleginél sokkal gyakrabban került alkalmazásra, és egészen az 1960-as évek végéig sok helyen altatás nélkül és magasabb áramerősséggel végezték a kezeléseket. Az eljárással kapcsolatos előírásokról, a kezelés hatékonyságáról és kockázatairól részletesen ld. *Az Egészségügyi Minisztérium szakmai protokollja. Az ECT kezelés.* Készítette: A Pszichiátriai Szakmai Kollégium, 2006. (<http://www.kk.pte.hu/servlet/download?type=file&id=742>)

³⁰ Papp Vilmos: Negyvenegy prédikátor I—V. (XX. századi magyar “gályarab”-prédikátorok). Magánkiadás Bp. 2008—2011.

Papp Vilmos (sz. 1932): lelkész, teológiai tanár, író. A budapesti Teológiai Akadémián 1956-ben végzett. A héber és a görög nyelv mellett az ókori régészet és a vallástörténet érdekelte leginkább. Tanárai között volt Scheiber Sándor, és az a megtiszteltetés érte, hogy az egyik budapesti zsinagógában reformátusként szólhatott a Bibliáról. Lelkészsé szentelését követően Pap László dékán meghívta tanársegédnek az ótestamentumi tanszékre.

1957-ben, a forradalmat követő megtorlás következtében eltávolították az akadémiáról. Rövid balatonfüredi és szombathelyi segédlelkészség után 1960-ban az órségi Bajánsenyére került, ahol 1985-ig szolgált. 1985-2010 között a Budapest kőbányai református gyülekezet lelkésze volt. Szolgálata 25 évében végzett áldásos tevékenységének köszönhetően valósult meg a templom teljes restaurálása és felújítása. Kőbányai lelkészi szolgálata mellett 1992-től 2002-ig ótestamentumi exegézis tanára volt a Károli Gáspár Református Egyetemen. Több száz cikke és több mint tíz könyve jelent meg. 2011-ben Kőbánya díszpolgára címmel tüntették ki, 2012-ben a Dunántúli Református Egyházkerület Pro Pannonia Reformatata díját vehette át. (Források: <http://www.kobanya.hu/?module=news&action=show&nid=178738>, Balogh Péter: Órállóként helytállni - Pro Pannonia Reformatata díjat kapott Dr. Papp Vilmos; <http://refdunantul.hu/hir/mutat/8935/>)

³¹ **Bartha Tibor** (1912-1995): református lelkész, teológiai tanár, püspök. 1958-ban választották a Tiszántúli Egyházkerület püspökévé. 1986-ig állt az egyház élén mint az Egyetemes Konvent és Zsinat lelkészi elnöke. A Keresztyén Békekonferencia tagja, a Békekonferencia Tanácsadó Bizottságának alelnöke, 1959-től 1980-ig a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának elnöke volt. Nevéhez fűződik a szolgálat-teológia elvének kidolgozása. 1963-tól 1988-ig az Elnöki Tanács tagja volt. (Forrás: *Magyar Egyháztörténet*. Szerk. Szépné Czippán Noémi, Szép Sándor, Pápa, 2004.)

³² **Sípos István** (1907-1997): lelkész. Lelkészi diplomáját 1930-ban Budapesten, a Református Theológiai Akadémián kapta meg. Ezután a Princeton Theological Seminary-ben teológiai doktori, majd a Princeton Egyetemen bölcsészdoktori (PhD) fokozatot szerzett. Budapestre visszatérve rövid időre a Budapesti Református Theológia ösztöndíjas tanszékének helyettes professzora lett, miközben 1936-ban a Sárospataki Református Theológián a teológiai magántanári címet is megszerezte. 1942-ben elfogadta a kisújszállási református gyülekezet meghívását, és Török Imre esperes után a gyülekezet lelkipásztora lett. A német megszállás idején nem volt hajlandó átadni az egyház épületeit katonai célokra, az ostrom alatt pedig ő mentette meg az egyház pótolhatatlan irattári és anyakönyvi anyagát. A kommunizmus embertelensége és ateizmusa ellen gyakran felemelte szavát, melynek súlyos következményei lettek: több évet töltött börtönökben és internáló táborokban, bár jogerősen soha nem ítélték el. Mikor a város börtönébe zárták, 600 asszony ment érte és zsoltárokat énekelve hozták ki a börtöncellából szeretett papjukat. Amikor az 1956-os forradalom hullámai elérték a várost, a lincselésre készülő tömeget lecsendesítette, és a város kommunista vezetőinek életét megmentette. Ennek dacára a forradalmat követő megtorlás során a budapesti pufajkások félholtra verték egyik fiával együtt. 1959-től Biharkeresztesen, majd 1963-tól nyugdíjba vonulásáig (1982) Gyomán végzett lelkipásztori szolgálatot. (Források: <http://mek.oszk.hu/kiallitas/kisujszallas/Honlap3/siposrol.htm>, <http://www.reformatusegyhaz.hu/hirek/csaladmese-12>)

³³ **Sipos Tas Töhötöm** (sz. 1940): lelkész, esperes. A Debreceni Református Kollégium Gimnáziumában érettségizett 1958-ban, majd 1964-ben ugyanitt végezte el a Teológiai Akadémiát. 1964-től 2012-ig a Gyomai, majd a Gyomaendrődi Egyházközösség lelkésze volt, 2006-tól a Békési református Egyházmegeye esperese. (Forrás: Hübners Who is Who;

http://www.whoiswho-verlag.ch/versionnew/ungarn/verlag/63.php?txt_Language=HU&real_str_PersID=48000548&uniqueID=1b9e0f55-9009-4dd9-b192-87db0682b6f2)

³⁴ Mai neve: Megbékélés Háza – Református Konferencia- és Képzési Központ, Berekfürdő. 1951-ig Berekfürdőn diakónusképző intézet működött.

³⁵ Kádár Imre: Egyház az idők viharában. Budapest, Bibliotheca, 1957.

Kádár Imre (1894-1972): költő, író, szerkesztő, színigazgató, református teológiai tanár. Budapesten joghallgató volt (1911), majd a Keleti Akadémián tanult. Részt vett a Galilei Kör munkájában. 1919 őszén

Kolozsvárott telepedett le. 1920-tól a *Keleti Újság* című napilap főmunkatársa, közben a *Napkelet* (1920–22), *A kulissza* (1922–23) című romániai magyar irodalmi és színházi lap szerkesztője, 1927-ben a *Mai Világ* című hétfői lap, 1928-ban az egy évet megélt *Erdélyi Hétfői Hírlap* főszerkesztője. 1924-ben az *Erdélyi Szépművészeti Céh* kiadóvállalat egyik megalapítója volt, 1933–1940 között a kolozsvár-nagyvárad Magyar Színház igazgató-rendezőjeként működött. Több román drámát fordított magyarra. 1940 után református teológiai kérdésekkel foglalkozott. 1944-ben áttelepedett Magyarországra. 1948-ig a Magyar Rádió munkatársa, a román–magyar kapcsolatokkal foglalkozott. 1950-től a református egyház egyetemes konventjében a külügyi és a sajtószervező munkát végezte, majd a budapesti Teológiai Akadémián tanár (1952); 1958-tól a *Theológiai Szemle* szerkesztője. Utolsó éveiben a Felekezettudományi Intézetet vezette. 1958-tól fővárosi tanácsstag volt. (Forrás: Magyar Életrajzi Lexikon)

³⁶ **Czegléd Sándor** (1909–1998): teológiai tanár. Pápán, Budapesten, Daytonban, Princetonban és a Halle-Wittenbergi Egyetemen tanult. 1932-től segédlelkészként szolgált a budapesti Skót Missziónál, majd a Szilágyi Dezső téri illetve a Kálvin téri Egyházközségben és Cegléden. Doktori címet 1936-ban kapott Debrecenben rendszeres teológiából, magántanári oklevelet 1938-ban szerzett Pápán gyakorlati teológiából. 1937-ben megjelentette Niemöllerrel készített hallei interjúját, és hiteles beszámolókat adott a német hitvalló egyházzól. Teológiai tanárságát Budapesten kezdte 1938-ban, majd 1940-től 1983-ig Debrecenben volt egyetemi tanár. Előbb a homiletika, liturgia és a valláspedagógia, majd 1952-től a poimenika, ekkléziasztika és missziológia kurzusok oktatását végezte. Bár szívéhez legközelebb a homiletika és a liturgia állt, azért a modern pedagógia eredményeit is folyamatosan felvonultatta a valláspedagógiai órákon. Poimenikából nála jelent meg hazánkban először a teológiai tananyag szintjén Jung, Adler, Frankl, Fromm műveinek kritikai ismertetése. Czegléd Sándor nemzetközi szinten is számon tartott hymnologus volt. A 16–17. század istentiszteletéről írt tanulmányaiban rálátást kap az olvasó az egyháztörténeti, dogmatikai, egyházszerkezeti, művelődéstörténeti, irodalmi és himnológiai-egyházzenesi tényezőkre. (Forrás: Fekete Károly: Egy centenárium intelmei; Reformátusok Lapja, LIII. évf. 26. szám)

³⁷ **Török István** (1904–1996): református teológus. A Pápai Református Kollégium, majd a Debreceni Tudományegyetem teológiai tanára, a Budapesti és a Kolozsvári Református Teológiai Fakultás tiszteletbeli doktora, a Societas Ethica alapító tagjainak egyike, a Debrecen Árpád téri Református Egyházközség presbitere. A debreceni Tisza István Tudományegyetem Teológiai Fakultásán végzett 1927-ben. 1927–1929 között a berlini, majd a münsteri és magdeburgi egyetemen mélyítette el ismereteit. Hazatérte után a pápai gimnáziumban pályázta meg és nyerte el a helyettes vallásstanári állást. Egy év múlva teológiai akadémiai óraadó, helyettes, 1932-től kezdve pedig nyilvános rendes tanár. Debrecenben benyújtott doktori értekezését – „Barth Károly teológiájának kezdetei” – 1932-ben summa cum laude fogadták el. 1941-től a Debreceni Tudományegyetem Etikái, majd a II. világháború után a Dogmatikai Tanszékét is vezette. Az 1956-os forradalom idején játszott szerepe és kritikai szelleme miatt 1957–58-ban tanulmányi szabadságot kapott, majd az etika előadásait másra bízta. Nyugdíjaztatására 1968-ban került sor. Hűségese tanítványai azonban rendszeresen látogatták, sőt a Tiszáninneni Református Egyházkerületben kialakítottak egy olyan kört, amelyik időről-időre meghívta, hogy aktuális kérdéseik megoldásában útmutatást kérjen és kapjon tőle – ezek voltak az ún. „fekete konferenciák” Két tankönyve, a *Dogmatika* és az *Etika* Amsterdamban jelent meg 1985-ben, ill. 1988-ban magyar nyelven. (Forrás: Barcza József: Dr. Török István emlékezete; *Confessio*, 1996/3.)

³⁸ **Módis László** (1903–1972): könyvtáros, teológiai tanár. Teológiai tanulmányait a Debreceni Tudományegyetem Hittudományi Karán (1924–28) és Bécsben (1929–30) végezte, majd a bécsi és a Budapesti Tudományegyetemen hallgatott sémi filológiát (1931–32). Debrecenben ösztövségi szakkól a teológia doktorává avatták (1932). Segédlelkész Debrecenben, Vésztőn, Budapesten, Debrecenben (1927–35), közben a losonci Református Teológiai Szemináriumban ösztövségi tárgyakat adott elő (1929). Tanítványai számára héber nyelvtant adott ki (1933). Vallásoktató lelkész Debrecenben (1935–45), majd a Vallás-és Közoktatásügyi Minisztérium osztálytanácsosa (1945–50). 1950-től a debreceni Egyetemi Könyvtár helyettes igazgatója. 1959-től a Debreceni Teológiai Akadémia Ösztövségi Tanszékének vezető tanára, emellett 1961-től a Nagykönyvtár és a Levéltár igazgatója, a Kollégium főigazgatója. Az Országos Református Gyűjteményi Tanács egyik vezetője volt. Jelentős munkát végzett mint bibliográfus és mint szerkesztő.: a *Theológiai Szemle* főmunkatársa és

szerkesztője (1941–44), a *Lelkészegegyesület* szerkesztője (1936), a *Csikesz Sándor emlékkönyvek* (I–IV., 1940-43) sajtó alá rendezője volt. (Forrás: Magyar Életrajzi Lexikon)

³⁹ **Dr. Módis László** (sz. 1939): anatómus, professor emeritus. 1992-től mint egyetemi tanár működött a Debreceni Orvostudományi Egyetem Anatómiai, Szövet- és Fejlődéstani Intézetében, majd tanszékvezető lett a Fogászati Anatómiai Tanszéken.

⁴⁰ **A Debreceni Református Kollégium Kántusa:** A Kollégiumi Kántust 1739-ben alapította a Debreceni Református Kollégium matematika professzora, Maróthi György. A Kántus a pestisjárvány idején létesített négytagú temető-kvartettként alakult; ez bővült 30 tagú fiú-vegyeskarrá. Maróthi svájci minták nyomán a többszólamú zoltáréneklést kívánta az istentiszteleteken meghonosítani. "Collegium Musicum"-ot, zenei együttest tervezett, de 29 évesen elvitte a korai halál, így ez a terve nem valósult meg, de létrejött az első, azóta is folyamatosan működő magyar ifjúsági kórus, a Kántus. A Kántus első főállású karnagya, Mácsai Sándor 1885-1924 között az egyházi zene tanáraként működött a Kollégiumban. Ebben az időben szerveződtek az első gyülekezeti kiszállások is, melyeknek bevétele a kórus saját kottatárának bővítésére és jótékonyági célokra fordította. Mácsait Szigethy Gyula karnagy követte (1924-1967). A kezdeti fiú-vegyeskari, majd hosszú férfikari időszak után az ő vezetése alatt alakult át a Kántus ifjúsági vegyeskarrá. 1967-től Berkesi Sándor Liszt díjas vezető karnagy áll a Kántus élén.

A Kántus egyházi és világi műsora lehetővé teszi, hogy a magyar kórusmozgalom versenyein, különböző minősítésein, ünnepi koncertjein részt vehessen. Minősítésük a Magyarországon elérhető legmagasabb: hangversenykórus "summa cum laude" fokozat, amelyet 1996-ban szereztek meg. Több nemzetközi versenyen értek el kiemelkedő helyezést. A kórus repertoárja kiterjed a régi korok és napjaink egyházi és világi műveire. (Forrás: <http://www.kantus.hu/index.php?page=history.php>)

⁴¹ **Szigethy Gyula** (1904-1986): ének-zenetanár, a 1924-1967 között a Kántus karnagya. Falusi tanítójától tanult szolmizálni, és az énekkari átírásban, szólamtanításban másodéves teológus korára már többéves gyakorlata volt. Zenetanári oklevele is volt a lelkészi diploma mellett. 1924-ben frissen végzett teológusként vette át a Debreceni Kollégium énekkarának vezetését. Csaknem félszázadon át gyarapította a kottatárát, maga műveivel és átírataival is, közben több munkásénekkar vezetője, gimnáziumi, majd tanítóképzős tanár is volt.

Áldozatosan szolgáló élete folyamán az énekkari tevékenységhez a folyamatos muzsikálás által formált személyiségekre való gondviselés éppúgy hozzátartozott, mint a hangképzés. Azok is messze kiemelkedtek a környező társadalom sivárságából, akiket csupán néhány Bach-korál, Csokonai-dal vagy Beethoven-karmű kapcsolt az egyházzenehez. Még nyugdíjasként is töretlen lendülettel vett részt az egyházzenei oktatásban élete utolsó évéig. Az ekkor már mindinkább Kántus néven ismert énekkar műsora a hagyományos vallásos estélyekhez igazodott, tehát főleg rövid, homofón, időrendben következő művekből épült föl, amelyek az elmaradhatatlan ünnepi beszédekkel és komoly megvívó szavalatokkal váltakoztak, ritkábban szólóénekekkel, hegedű- vagy zongoradarabokkal, majd záróműként nagyobb (gyakran zenekari kíséretes) mű is elhangzott. Oratorikus művek, nagyformák, ünnepelt alkotások csak kivételes alkalommal szólaltak meg, mint például a 400 éves jubileumon. A Kántus vezetése mellett Szigethy Gyula rövidebb életű énekkarok sorát is vezette, s mindenütt vállalta a népdalok és régi magyar énekek feldolgozását. A szétszóródó kottatár megmentését is neki köszönheti a Kántus a világháború utáni időkben. Neki sikerült ideiglenes énekkart toboroznia a Nemzetgyűlés alkalmaira 1944-ben.

A fordulat éve után a Kántus lassan háttérbe szorult, míg a több kórusból verbuválódott Csenki kórus egyre fényesebb hangversenyeken adta elő Kodály műveit, és a népi együttes énekkarává alakulva nagy lehetőségeket kapott. 1950-ben megszűnt az Debreceni Egyetem hittudományi fakultása, majd a jogi kar is; beolvadt a leánygimnázium, megszűnt a felekezeti tanárképzés, és ebben a helyzetben „mintegy véletlenül” kialakult a ma ismert Kántus – a koedukált gimnázium és a teológia nőhallgatói részvételével – ifjúsági vegyes karként. Az ötvenes évek egyre szűkítették az egyházi kereteket, és végül már az ünnepélyes évzáró hangverseny is csak belkörüleg – nem a gyülekezeti istentiszteleten, hanem csak rövid dísztermi áhítat keretében – történt, és még a rutinszerű temetési énekkar összeszedése sem sikerült gondok nélkül. Szigethy áldott emlékével vezetésének utolsó

éveiben a Kántus teljesen elszürkült dicsőséges múltjához képest. (Forrás: Fekete Csaba: A kollégiumi énekkar történetének rövid áttekintése. In. *A Debreceni Református Kollégium története*. <http://digit.drk.hu/?m=lib&book=2&p=16>)

⁴² **Berkesi Sándor** (sz. 1944): Liszt Ferenc-díjas karnagy, zeneszerző, egyetemi docens, Debrecen díszpolgára. Diplomáját 1967-ben szerezte meg a Zeneakadémia középiskolai énektanár és karvezető tanzakán. Ugyanebben az évben lett Debreceni Református Kollégium Gimnáziumának énektanára, a Kántus vezető karnagya, valamint előadója, majd tanulmányi vezetője az Országos Nyári Kántorképző tanfolyamnak Debrecenben. Berkési Sándor vezetése alatt az 1739 óta működő Kántus országos és nemzetközi hírnévre tett szert. 1991-től a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Debreceni Konzervatóriumának tanára, később főiskolai docense lett. 1999 óta a Tiszántúli Református Egyházkerület és a Református Kollégium egyházzenei igazgatója, valamint a Debreceni Református Hittudományi Egyetem tanára.

(Forrás: http://www.kantus.hu/index.php?page=cv/BerkesiSandor.php&cont=berkesi_cv_hun.html)

⁴³ 1988-ban volt az első lelkézszentelés a Tiszántúli Egyházkerületben, ahol felszentelték az addig teológiát végzett nőket. Fontos volt mindezt rendbe tenni, mert (...) egyre több volt a nő a teológián, akinek a teológia elvégzése után több szempontból is meg volt kötve a keze, a szolgálati lehetőségeinket ugyanis beszűkítette az egyház, amit a saját bőrünkön tapasztaltunk. Amikor még mi jelentkeztünk – mi voltunk nagyjából az elsők, bár volt mindig egy-kettő, de ilyen nagy létszámmal először mi voltunk az ötvenes években –, akkor még legációba is úgy mehettünk, hogy előtte megkérdezték, melyik gyülekezet fogad női legátust is. De volt mindig elég hely, ahova mehettünk, sőt, azt lehet mondani, hogy a gyülekezetekben, miután tanítónők voltak, orvosnők voltak, egyre természetesebbnek vették, hogy van női legátus. A későbbiekben pedig éppen a gyülekezeteinkben nem értették, hogy ha a lelkész foglalkozik velük és hirdeti karácsonykor az igét, akkor az úrvacsoraosztáshoz miért kell a szomszéd lelkésznek átjönni, vagy a sákramentumokat miért nem szolgáltatathatják ki, temetést, esketést miért nem végezhetnek nők; nem értették, hogy miért van ez a nagy megkülönböztetés. Felügyelő lelkészt kellett hívni, ha történetesen egy temetésről vagy keresztelőről volt szó, és a gyülekezet tagjai értetlenül álltak, hiszen ha a tiszteletes asszony látogatta az egyik kedves hozzátartozóját valamelyiküknek, és vele volt betegségében vagy öregségében végig, azaz jól ismeri, akkor miért nem temetheti el?

Mindeközben pedig a teológák egyre nagyobb létszámmal érkeztek arra hivatkozva, hogy elhívást kaptak. A tanulásban is megállták a helyüket, szorgalmasak voltak, és a többségük – nem mondom azt, hogy mindenki egyforma színvonalon, de a többségük – igazán tisztelettel, becsülettel készült a maga pályájára. De úgy kerültek ki gyülekezetbe, hogy meg volt kötve a kezük. Ennek a rossz gyakorlatnak vetett véget a nagyon helyes zsinati döntés. (Dr Lenkeyné dr. Semsey Klára életútinterjú)

⁴⁴ A **békepapság** a magyar kommunista rendszer által szervezett mozgalom volt az 1950-es évektől, amely a diktatúra évtizedeiben része volt az egyházak társadalmi befolyásának megtörését szolgáló erőfeszítéseknek. Az 1950-ben szovjet mintára létrehozott mozgalom célja az egyház megosztása és a hívők elbizonytalanítása volt. Ennek módszere az volt, hogy az uralkodó rezsim a kulcspozíciókba saját embereit ültette, a rendszer ellenségeinek tekintett papokat pedig nyomás alatt tarthatták azzal a fenyegetéssel, hogy békepappal leválthatók. A békepap-mozgalmat a kommunista blokk országai számára központilag tervezték, nemzetközi intézményeket hoztak létre hozzá (ilyen volt pl. az 1958-ban alapított Keresztyén Békekonferencia), de sehol sem sikerült elérni az egyházak teljes szétzilálását. Magyarországon a békepapnak álltak nagyon különböző indíttatással csatlakoztak, voltak köztük, akik egyéniségük vagy elhatározásuk miatt keveset ártottak, mások azonban segítséget nyújtottak a vallásgyakorlás üldözésében, és társaiknak nagy személyes károkat okoztak. A mozgalom a megfélemlítés közepette túlélési mintát mutatott a papoknak, amelyhez az is hozzátartozott, hogy az egyházak vezetői a kulcshelyekre juttatott békepapok, az Állami Egyházügyi Hivatal, valamint a helyi tanácsok útján a legkisebb lelkészi ellenszegülést vagy templomon kívüli aktivitást is áthelyezéssel, vagy ennél drasztikusabb módon büntették. (Forrás: http://hu.wikipedia.org/wiki/B%C3%A9kepapok_Magyarorsz%C3%A1gon)

⁴⁵ **Nyírmihálydi református templom**: Eredetileg román stílusú, az Árpád-korban, feltehetőleg a 13. század folyamán épült és a 18. században barokk stílusban részben átépített templom. Félköríves szentélyrésze

eredetileg talán körtemplomnak épült. A szentély eredeti, szűk, rézsús résablakai megmaradtak, és a sekrestye dongaboltozatának nyomait is megtalálták a feltárások során. A szentélyrésznél valamivel szélesebb hajó északkeleti és délkeleti sarkát egy-egy merőleges, kőosztású támpillér erősíti. A mostani déli bejárat előtt – törtvonalú oromzattal lezárt – késő barokk előcsarnok áll. A déli hajófal keleti felében középkori falfestmény töredékeit találták meg: pokoljelenet egy 15. századi Utolsó ítéletből, mely valószínűleg a déli fal egyetlen ikonográfiai témája volt. A hajó északi falán szintén megtalálhatók a 15. századi kifestés nyomai, és a szentély déli, román kori ablakának kávéjában is mértani festés látható, s középkori festésnyomok maradtak meg a hajó északkeleti falán és a szőszékkorona környékén is. A 17. század közepén készült virágos reneszánsz belső kifestés még a hajó középkori ablaknyílásait keretezi. A virágos kifestéssel egy időben készült el a hajó északi falának felső harmadában lévő bibliai idézet is. E belső díszítés arra utal, hogy ekkor már reformátusok használták a templomot. Feltehetően a belső berendezést is az új liturgia szerint rendezhették át. A festés a rokonemlékek közül (Vámosatya, Csaroda, ófehértó) az ófehértóihoz áll legközelebb. 1793-ban jelentős átépítés történt, mely a középkori épület tömegét és részletformáit nagymértékben megváltoztatta. A hajó nyugati végfalát — a szögfelezőben álló támpillérekkel együtt — elbontották, és a hajót nyugat felé 5 méterrel meghosszabbították. E hozzáépítés mértékét meghatározta az 1782-ben épült harangláb, amely még így is túlságosan közel került a templomhoz. Ebben a nyugati toldásban egy karzatot helyeztek el, melyhez külső karzatbejáratot építettek s feljárátát minden valószínűség szerint fából készítették.

(Forrás: Juan Alberto Cabello, Lukács Zsuzsa: A nyírmihálydi református templom kutatása; http://epa.oszk.hu/01600/01614/00011/pdf/nyjame_18-20_1975-1977_80-93.pdf)

⁴⁶ Magyarországon a harangöntés a 11. században honosodott meg, de a 20. század elejéig nem volt jellemző a harangöntés, általában német vagy osztrák mesterek készítették a hazai templomok számára a harangokat. Az első világháborús harangelkobzások, rekvirálások azonban felkeltették a magyar iparosok figyelmét a jövedelmező üzlet lehetőségére, melynek köszönhetően az első világháború után az eddigi tendenciával ellentétben magyar harangöntők kerültek túlsúlyba. A 20. században neves harangöntők voltak Seltenhofer Frigyes, Szlezák Rafael, Szlezák László és Gombos Lajos (a jelenlegi örbottyáni harangöntő apja) – ők mind csak bronzharangokat készítettek –, illetve a Budapesti Ecclesia Harangművek. Ez utóbbiól származik országunk második legnagyobb harangja a Szegei Dómban.

Szlezák László volt a legszélesebb körökben ismert 20. századi magyar harangöntő. A mai templomi harangok jelentős többségét ő öntötte. Thury János gyárát 1910-ben vette át. Az I. világháború utáni harangpótlások komoly hányadát ő végezte, így ő önthette újjá a budapesti, a váci és az esztergomi Bazilika nagyharangját. Ezek közül a budapesti Szent István Bazilikáé, a 7795 kg-os Szent Imre harang a 20. század magyar harangöntészetének legnagyobb alkotása. A II. világháború után unokatestvérén, Szlezák Ráfaelen kívül konkurenciája nem maradt, így az 1940-es évek végén történt harangpótlásokban a legkomolyabb szerepet kapta. Gyárát 1951-ben államosították, majd 1954-ben bezáratták. 1953-ban halt meg. Mesterségét 1956-tól nevelt fia, Gombos Lajos folytatta Ducság István néven.

(Források: http://www.talita.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=1008:harangoentes-magyar-mestereknel&catid=49:kultura&Itemid=72; <http://www.magyarharangok.hu/harangontok.html>)

⁴⁷ **Sass László** (1932-2006): fémöntő mester. Az elemi iskola után a fémöntő szakmát sajátította e. A debreceni Magyar Gördülőcsapágó Művek megalakulása után a gyár legképzettebb fémöntője volt. Az 1956-os forradalom napjaiban a gyár munkástanácsának tagja lett, és a városi forradalmi bizottság szervezési szekciójában dolgozott. A forradalom bukása után állásából elbocsátották. Nehéz fizikai munkát végzett, majd a terror enyhültével sofőrként dolgozhatott, de hosszú évekig nem gyakorolhatta a szakmáját. A 70-es években létrehozta fémöntő műhelyét; bronz plaketteket, használati tárgyakat és számos harangot öntött. Új öntőtechnikája révén lett ismert, egymás után kapta a megrendeléseket. Az ország sok templomának tornyában az ő harangjai szólnak. 1989 fordulatot hozott az életében, maradandó alkotásaival az '56-os forradalom emlékének őrzője lett. Két harangot ajándékozott a 301-es parcellának. Később ő öntötte azt a harangot is, amelyet Debrecen adott Sopronnak, emlékezve az 1989-es határnyitásra, a páneurópai piknikre. Keze nyomát őrzi a Debrecen főterén lévő címer fém munkája is. Számos műve került külföldre, ugyanakkor sok-sok bronzöntvénye és plakettje őrzi emlékét.

A forradalomban való helytállásáért, a 301-es és a 298-as parcellában felállított harangjaiért a Magyar Érdemrend Kiskeresztjét és a Magyar Köztársaság Érdemkeresztjét vehette át, Debrecen városa pedig díszpolgári címmel tüntette ki 2002-ben. (Forrás: <http://www.deol.hu/main.php?c=8296>)

⁴⁸ A **Debrecen Kerekestelepi Református Egyházközség Támogató Szolgálata** (idősek nappali ellátása, pszichiátriai betegek nappali ellátása) 2009. év elején kezdte meg munkáját Európai Unió pályázati támogatással. Elsősorban a gyülekezeti tagok részére történő hatékony segítségnyújtást tűzte ki célul. A két ellátás – hat állandó és számos megbízásos munkatársat foglalkoztatva – klubfoglalkozásait a Gyülekezet Ifjúsági Házában tartja, amely egyben a Támogató Szolgálat székhelye is. A szolgálat gépkocsival is rendelkezik, amely elengedhetetlen segítség a naponkénti ebédkihordás és a klubtagok szállítása esetén.

A Támogató Szolgálat célul tűzte ki, hogy mind fizikai, mind lelki értelemben segítséget nyújthasson tagjainak. A magány és elszigetelődés ellenszereként a naponkénti minőségi közösségi együttlét lehetőségét kínálja fel, az otthonukhoz kötött tagok számára pedig a folyamatos látogatást, ill. a hétköznapi teendőkben való segítségnyújtást és kedvezményes étkeztetést. A minden hétköznapi délelőtti jó klubfoglalkozásokon túl a naponkénti közös éneklés és reggeli áhítat lehetőséget nyújt a hitélet gyakorlására. A szolgálat ezen kívül rendszeres vérnyomásméréssel és egészségmegőrzést célzó előadásokkal igyekszik a tagok fizikai erőnlétét elősegíteni, valamint kreatív és szabadidős tevékenységeket, közös kirándulásokat is szervez. Délutánonként a szolgálat munkatársai látogatással egybekötött lelki beszélgetéseket folytatnak, szükség esetén a ház körüli teendőkben, orvoshoz vagy temető-látogatásra való szállításban nyújtanak segítséget. (Forrás: <http:// diakonia.hu/cimtar/hatter/gyulekezeti/dbkerekestelep/index.html>)

⁴⁹ **Kovács Sándor** (1931-2012): református lelkész, labdarúgó. A Debreceni református Teológiai Akadémiát 1955-ben, a Testnevelési Főiskolát 1960-ban végezte el. Debrecenben és Hajdúböszörményben töltött segédlelkései évek után előbb Kunmadarason, majd 1984-2005 között Hajdúsámsonban végzett lelképásztori szolgálatot. 1990-től 1994-ig alpolgármester, 1994-1998 között a hajdúsámsoni önkormányzat képviselője volt.

A sportsajtóban Kovács I. Sándor néven szerepelt. 1954-1964 között a Debreceni VSC labdarúgója volt, összesen 73 élvonalbeli mérkőzésen szerepelt, a drukkeres Tiszteletes Úrként, illetve Atyaként emlegették. A sportág debreceni kedvelői 1948-ban találkozhattak először a nevével a sajtóban a Debreceni Vörös Meteor Vendéglátó nevű klub labdarúgójaként. A fura név a hatóság megtévesztésére szolgált, mert a csapatban többnyire teológusok fociztak. (Források: Hamza Gábor nekrológja Kovács Sándorról. In. Sámsoni Hírlap, 2012. augusztus 5., Sándor Mihály nekrológja. <http://www.hajdupress.hu/hirek/cikk/19939-gyasz--meghalt-a-dvsc-volt-labdarugoja>)